

PRŪSIŠKOSIOS DVASIOS IŠVARYMAS

Kaip formavosi Kaliningrado srities gyventojų istorinė sąmonė pokario metais

Jurijus Kostiašovas

Įvadas

Tarp Kaliningrado srities ir kitų Rusijos Federacijos regionų gyventojų istorinės sąmonės egzistuoja principinis skirtumas, kurį nulėmė palyginti trumpas (šiek tiek daugiau nei pusė amžiaus) rusų gyvenimas šioje teritorijoje. Pradėjus rašyti istoriją tik nuo 1945-ųjų metų, kaliningradiečių sąmonė susikūrė specifinį, gana deformuotą istorinį vaizdą.

Kaip žinome, likviduojant Rytų Prūsiją 1945 m., du trečdaliai jos teritorijos (Varmija ir Mozūrija) buvo perduoti Lenkijai; Kenigsbergas su aplinkiniais rajonais buvo ištrauktas į RTFSR sudėtį, be to, Memelio (Klaipėdos) kraštas tapo [sovietinės] Lietuvos dalimi. Persikėlėliai lenkai, iš dalies ir lietuviai, sugebėjo be išankstinio priešiško priimti naują aplinką, adaptuotis joje, įsisavinti per amžius susiklosčiusį gyvenimo būdą ir kilminių krašto gyventojų ūkininkavimo metodus, palaikyti daugelį istorinių tradicijų, išsaugoti senus kultūros paminklus. Naujakuriai, besikuriantys mūsų kaimynystėje, nejuto visa apimančio buvusio patyrimo atstūmimo. Priešingai, buvusios patirties panaudojimas leido jiems beveik be skausmo atstatyti karo griuvėsius, sukurti žmonių gyvenimui pritaikytą ir pakankamai klestintį kraštą.

Tokiame gan palankiame fone rusiškoji buvusių Rytprūsių dalis išskyla kaip ryškus kontrastas. Kokį vaidmenį tame procese suvaidino istorinė krašto praeities atmintis (arba jos stoka)? Kaip apskritai formavosi Kaliningrado srities gyventojų istorinė sąmonė pirmuoju pokario dešimtmečiu?¹

Siekdamas atsakyti į tuos klausimus, autorius tyrinėjo keleto archyvų 1945–1956 metų fondus². Rastų dokumentų pagrindu mėginama rekonstruoti tarybinės valdžios ir jos kontroliuojamų

¹ Šiuos klausimus pirmasis savo darbuose nagrinėjo vokiečių mokslininkas Bertas Hoppe (HOPPE, B. *Auf den Trümmern von Königsberg. Kaliningrad 1946-1970*. München, 2000 (*Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 80) ir daktaras Ekhartas Mattes (MATTE, E. *Verbotene Erinnerung die Wiederentdeckung der ostpreußischen Geschichte und regionales Bewußtsein im Gebiet Kaliningrad (1945-2001)*. In *Osteuropa Zeitschrift für Gegenwartsfragen*, 2001, Nr. 11–12). Pastarajame darbe taip pat yra išsamai nagrinėjamo objekto istoriografijos analizė.

² Straipsnyje naudota šių archyvų medžiaga: *GARF* (Valstybinis Rusijos Federacijos archyvas), f. 374 – RTFSR valstybinio plano statistikos valdyba; f. 9401 – TSRS vidaus reikalų ministerija; *GAKO* (Kaliningrado srities valstybinis archyvas), f. 19 – Srities radijo komitetas; f. 65 – Kaliningrado pedagoginis institutas; f. 68 – Srities kultūros valdyba; f. 72 – Srities liaudies kūrybos namai; f. 83 – Srities koncertų-estrados biuras; f. 85 – RTFSR dailininkų sąjungos srities skyrius; f. 90 – Politikos ir mokslo žinių sklaidimo draugijos srities skyrius; f. 127 – Srities mokytojų tobulinimosi institutas; f. 232 – Literatūros ir leidybos reikalų valdybos srities skyrius; f. 289 – Kultūros-švietimo darbo srities skyrius; f. 344 – Kaliningrado srities meno reikalų skyrius; f. 414 – Srities lektorių biuras; f. 631 – Kaliningrado miesto kultūros-švietimo įstaigų skyrius; taip pat vykdomųjų valdžios organų fondai: civilinės valdybos ir įvairių lygių vykdomieji komitetai: f. 181, 183, 216, 227, 265, 297, 318, 330, 331, 361; *CChIDNIKO* (Kaliningrado srities naujausios istorijos dokumentų saugojimo ir tyrimo centras), f. 1 – TSKP srities komitetas, f. 2 – TSKP Kaliningrado miesto komitetas, f. 121 – Srities civilinių reikalų valdybos politinis skyrius.

visuomeninių institucijų politiką Rytų Prūsijos istorinio kultūros paveldo atžvilgiu nuo 1945 metų iki 5-ojo dešimtmečio vidurio. Ypatingas dėmesys skiriamas atskleisti, kaip tikslinga propaganda, švietimo ir kultūros įstaigų bei masinės informacijos priemonių veikla buvo formuojami kaliningradiečių istoriniai stereotipai.

Svarbiausiu šio straipsnio tikslu autorius laiko, viena vertus, pateikti visus, kiek įmanoma, faktus, atskleidžiančius Kaliningrado srities gyventojų istorinės sąmonės problematiką; antra vertus, remiantis ta informacija, pamėginti nustatyti pagrindinius veiksnius, dariusius įtaką tos sąmonės tapsmui.

Fašistinio žvėries irštva

Kaip traktuoti Rytų Prūsiją, buvo numatyta dar vykstant karui. Tai buvo pirmoji vokiečių žemė, į kurią įžengė perėjusios į puolimą Raudonosios armijos dalys. Štai kodėl neapykantos priešui koncentracija čia pasiekė maksimumą. Šitą suprantamą rusų kareivio jausmą vaizdavo ir skatino tiek karo korespondentai, tiek civilinė spauda. Kaip tik tuo metu (1944 m. pabaiga – 1945 m. pavasaris) karinės propagandos pastangomis buvo sukurtas specifinis Rytų Prūsijos ir jos gyventojų įvaizdis.

Bendrą toną, kaip ir derėjo, davė laikraštis *Pravda* dideliu straipsniu, kuriame buvo pasakojama apie pirmąjį tarybinių karių vokiečių sienos perėjimą 1944 metų spalio mėnesį. Laikraščio karo korespondentas savo išpūdžius apie pažintį su pirmuoju vokišku miestu – Eitkūnais aprašė taip:

Eitkūnai – dviveidis miestas. Viena vertus, tai tipiškas miestas krautuvininkų, bankų, prūsijos valdininkijos, nuobodžių pedantiškų miestelėnų, kurių simbolis yra didžiulis alaus bokalas. Kita vertus, – tai pasienio miestas, kraštinis Prūsijos miestas – miestas seklių, kontrabandininkų, žandarų, miestas šnipukų ir vagišių. Čia purvinose aludėse šnibždėdavosi šnipeliai prieš pereidami sieną. Čia mažuose, pustamsiuose restoranuose diversantai susitardavo dėl padegimų ar sprogimų. Čia Prūsijos pasienio kariuomenės karininkai – riebūs, išpampę nuo alaus – šlaistėsi po miestą kaip valdžios simbolis. Čia juodąjį 1941 metų sekmadienį buvo sutelkti vokiečių pulkai, kurie perėjo sieną. Pirmieji karo ešelonai Nach Osten pajudėjo iš čia. Būtent tose aludėse tomis dienomis vokiečiai gąsdino mažutes miesto gatveles šiurpinančiais „pergalių“ šūksniais³.

Būtų naivu tikėtis objektyvios informacijos iš publikacijos, vykdančios specifinę užduotį. Buvo svarbiau psichologiškai nuteikti skaitytoją, pirmiausia – esantį fronto linijoje, negailestingai elgtis su mirtinu priešu, įteigiant jam ne tik paprastą antipatiją, neapykantą, bet ir pasišlykštėjimą.

Antru svarbiu karo reportažų iš mūšio vietų Rytų Prūsijoje momentu tapo keršto motyvas. Štai kaip jis buvo įgyvendintas kitame centriniame laikraštyje – *Izvestija*.

Malonu matyti negyvą prūsoką jo paties žemėje – už Tilžės ir Gumbinės, netoli Kenigsbergo, kelyje, vedančiame į Berlyną. Karas sugrižo į žemę, jį pagimdžiusią. Ankšta dabar mirusiam prūsokui, ankšta vokiškoje tranšėjoje: lavonas stingsta ant lavono. Juodas sniegas. Pelenai. Ir vakaruose – raudonas dangaus kraštas, mūsų puolimo ugnies linija. Link ten driekiasi karas. Mūsų širdyse – keturiasdešimt pirmųjų metų birželio sekmadienis, liepsnose paskendęs Minskas, vaikų kraujas kelio dulkėse. Vokiečių bombos virš pabėgėlių minios. Dabar mes suvarėme vokiečių pradėtą karą į jų pačių irštvas. Liepsnoja Insterburgas [Išrutis], padegtas vokiečių uždegamaisiais sprogmenimis. Ore skraido vokiškų duknų pūkai. Duknose iki galvos įsikasę likusieji vokiečių automatininkai. Juos iškraptė iš ten durtuvais. Tuščiam Insterburge ošia duknų pūkinė pūga. Tegul keršto ugnis ją praryja, – mes prisimename Minską, Kijevą, Smolenską, Viazmą <...>⁴.

³ *Pravda*, 1944, spalio 25 d.

⁴ *Izvestija*, 1945, vasario 1 d.

Šis motyvas ne kartą skambėjo ir *Pravdos* puslapiuose. Nugalėtos Prūsijos vaizdai straipsnyje *Kenigsbergo žlugimas* turėjo tapti užtarnautos baudmės liudijimu ir aukščiausio teisingumo aktu:

Prieš Kenigsbergo akis atsivėrė nebylus atpildo paveikslas. Visur, dešimtimis kilometru, visomis Sambijos pusiasalio kryptimis, driekėsi skerdynės. Nesuskaičiuojama vokiška technika – tankai, lėktuvai, automašinos, savaeigiai – sudeginti ir pamušti, sveiki ir sudaužyti – užtvenkė kelius, pripildė miškų aikšteles. Mirtimi juodavo išdraskyti įtvirtinimai ir dotai, pajuodę nuo dūmų. Vokiškas kraujas, geležis ir betonas buvo sumišę su vokiška žeme⁵.

Aistmarių įlankos pakrantėje atsivėrė siaubingas sutriuškینimo vaizdas. Audrotos jūros bangomis plaukė vokiečiai plaustais, statinėse, ant guminių pagalvėlių ir automobilių kamerų. Plaukė, kepurnėjos, skendo vandenyje pulkai, kanceliarijos, užnugariai, rezervai. Aistmarės tarsi ryte rijo visa tai⁶.

Straipsnis *Kenigsbergo žlugimas* buvo spausdinamas keliuose laikraščio numeriuose ir tapo pirmąja publikacija, kurioje buvo prisiliesta prie Rytų Prūsijos istorijos. Trumpa, tačiau talpi *Pravdos* interpretacija tapo savotiška oficialia nuostata, kaip traktuoti praeitį šios vokiečių provincijos, kuri turėjo pereiti TSRS žinion (šis klausimas iš principo sąjungininkų jau buvo nuspręstas).

Kenigsbergas – tai Vokietijos nusikaltimų istorija. Daugelį amžių jis gyveno plėšimais, kitoks gyvenimas jam buvo nežinomas. Tylūs ir niūrūs čia rūmai. <...> Sostinės centre – citadelė, aštrabriaunis milžiniškų matmenų akmuo, kuriame išgrežtos, iškaltos, išgremžtos galerijos, praėjimai, kazematai. Jie driekiasi giliai po žeme <...>⁷.

Reikia labai aiškiai pabrėžti, kad aukščiau pateikti sovietinės publicistikos pavyzdžiai anuo metu buvo kuriami pagal internacionalinius karinės propagandos įstatymus. Kitas reikalas tas, kad nuostatos ir stereotipai, gimę sunkiausio karinio susidūrimo sąlygomis, išlaikė savo įtaigą ir tuomet, kai karas jau buvo pasibaigęs ir nebeliko būtinybės skatinti neapykantą ar kerštą mirtinam priešui. Dar daugiau – vėlesniais metais tos nuostatos vystėsi ir įgijo naujų atspalvių, jos nuolat skambėjo oficialių asmenų kalbose, viešose paskaitose, pasirodydavo laikraščių ir brošiūrų puslapiuose. Žemiau pateikiamos tipinės užkariautos žemės ir jos žmonių charakteristikos, skambėjusios per srities radijo laidas 1947–1948 metais.

Apie Kenigsbergą:

<...> Paties reakcingiausio pasaulyje junkeriškojo prūsiškumo centras, centras, kuriame buvo puoselėjamos mizantropiškos teorijos ir grobuoniški planai, iš kurio viskas, kas būdinga demokratijai, buvo išvaryta, siautėjo vokiečių kareivės fašistinis režimas, o visos gyvenimo gėrybės buvo praturtėjusių plėšikaujant kapitalistų ir dvarininkų rankose⁸.

Septynis amžius stūksojo prie Baltijos šis niūrus miestas-tvirtovė, pastatytas teutonų šunų-rieterių ir įkūnijęs karinę prūsiškumo esmę. Metais iš metų, amžiais iš amžių prūsokai stiprino savo grobikišką lizdą. Nuo teutonų kalavijuočių laikų iki hitlerinių smogikų Kenigsbergas buvo tarsi sarginis Vokietijos imperijos šuva Rytuose. Čia brendo gigantiško Tarybinės (!) Europos puolimo idėja, buvo kaldinamas mirties ginklas, dresiruojami žudikai ir parsidavę „Barbarosos“ plano vykdytojai⁹.

Per ilgaamžę istoriją Prūsija buvo visos laisvę mylinčios žmonijos amžinas priešas. Jos sostinė Kenigsbergas buvo karų fabrikas. Iš čia nusidriekė visų ginkluotų susirėmimų Europoje gijos. Ir

⁵ *Pravda*, 1945, balandžio 13 d.

⁶ *Ibid.*, 1945, balandžio 15 d.

⁷ *Ibid.*, 1945, balandžio 13 d.

⁸ *GAKO*, f. 19, ap. 1, b. 10, l. 223 (Iš laidos *Kaliningrado ateitis*, 1947-09-20).

⁹ *Ibid.*, b. 22, l. 20 (Iš laidos *Kenigsbergo pergalė*, 1948-04-07. Autorius – Prachovas).

kol prūsiškas militarizmo žvėris buvo laisvėje, nė viena slavų valstybė negalėjo gyventi ramiai, nebijodama įsiveržimo¹⁰.

Kitokie Kenigsbergo apibūdinimai:

priešiškų veiksmų prieš kaimynus bastionas, fašizmo širšių lizdas, fašistinių plėšikų lizdas, vokiečių šunų-riterių širšių lizdas, juodasis Europos miestas¹¹, niūriausia fašistinės reakcijos citadelė¹².

Apie kitus krašto miestus:

Buvę pajūrio miestai Krantas ir Rūsiai buvo hitlerinių žmogžudžių ir vokiečių buržuazijos tvirtovės <...>. Ne taip seniai čia ištaigingose vilose ir hoteliuose gyveno ir pramogavo hitlerinių žmogžudžių viršūnėlė ir vokiečių buržua.

Apie Įsručių:

Kareivinių, prekeivių ir smulkių verslininkų prūsiškas miestas. Ne kartą iš čia, per šio miesto vartus, vyko kruvini išpuoliai į rusų žemes¹³.

Apie Tilžę:

Čia iki ateinant tarybiniams kariams veikė vokiečių kabaretas. Vienoje iš didelių salių buvo demonstruojami fašistiniai filmai vokiečių biurgeriams, tamsiems tikslams tarnavo ir teatras, be pertrūkio propagavo vokiečių plėšikų idėjas. Karas sunaikino šitą dvasinės priespaudos fabriką, nugrimzdo amžinybėn visokio plauko kabarė, varjetė. Teatro pastatas sudegė¹⁴.

Apie Rytų Prūsiją apskritai:

Galingas karinis placdarmas, priešo irštva, prūsiškojo militarizmo šerdis¹⁵.

Kokia gi išvada galėjo išplaukti iš tokių ir panašių apibūdinimų, skambėdavusių visuomet, kai tik buvo kalbama apie Rytų Prūsijos praeitį ir jos gyventojų buvusį patyrimą? Per amžius susiklosčiusios vietos tradicijos ir tuo pagrindu sukurtos materialinės vertybės buvo apibūdinamos ne tik kaip menkavertės, nepritaikytinos vartojimui ar atgaminimui, bet ir pageidautinos sunaikinti, nes išsaugojo visa tai, kas žmonijos istorijoje buvo reakcingiausia ir mizantropiškiausia. Šitame kontekste netgi totalus Rytų Prūsijos sugriovimas per karo veiksmus buvo traktuojamas kaip neabejotinas gėris.

– *Sovietų kariai nušlavė nuo žemės paviršiaus visą prūsiškųjų junkerių ir fašistų iškrypėlių pasibjaurėtiną šlykštybę*, – 1947 m. liepos 3 d. per radiją kalbėjo e. p. apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas drg. Dolgušinas.¹⁶ Kitoje laidoje buvo teigiama: *Viskas, ką diegė fašizmo kanibalai, nugrimzdo amžinybėn. Čionai atėjo tarybiniai žmonės <...>, tikrieji šeimininkai <...>, kad savo darbu ant juodos praeities griuvėsių pastatytų naują – socialistinį – gyvenimą¹⁷.*

Dera paminėti dar vieną požiūrio į vokiškąjį palikimą aspektą. Vietinė valdžia nepraleisdavo progos pabrėžti Rytų Prūsijos sugriovimo masto, kartais jį netgi padidindama. Šios tradicijos ištakų reikia ieškoti Rytų Prūsijos karinės operacijos reliacijose¹⁸.

¹⁰ GAKO, f. 19, ap. 1, b. 22, l. 33 (Iš laidos *Senoji slavų žemė sugrąžinta teisėtiems šeimininkams*, 1948-04-10).

¹¹ Ibid., b. 9, l. 195; b. 12, l. 257; b. 21, l. 39; b. 22, l. 21, 29.

¹² Ibid., f. 216, ap. 1, b. 101, l. 50.

¹³ Ibid., f. 19, ap. 1, b. 6, l. 137, 162; b. 18, l. 94.

¹⁴ Ibid., b. 11, l. 64.

¹⁵ Ibid., b. 12, l. 258; b. 19, l. 108; b. 22, l. 20.

¹⁶ Ibid., b. 9, l. 195.

¹⁷ Ibid., b. 10, l. 223 (Iš srities radijo laidos, 1947-09-20.)

¹⁸ Zelenino pranešimuose apie 3-jojo Baltarusijos fronto veiksmus Lavrentijui Berijai 1945 m. balandžio 13 d. buvo teigiama: *Kenigsbergas virto griuvėsių krūva. Tik pietiniuose ir vakariniuose pakraščiuose išliko po keletą namų. Iki šiol nesibaigia gaisrai. Gatvės užverstos plytomis, geležimi, malkomis, baldais. Per miestą važiuoti neįmanoma, išskyrus keletą gatvių, kurios išvalytos kariuomenei praleisti (GARF, f. 9401, ap. 2, b. 95, l. 39).*

Kaliningrado srities vykdomojo komiteto pirmininkas Borisovas, 1947 m. gruodžio 31 d. per radiją kreipdamasis į savo žemiečius su naujametiniu pasveikinimu, laikė būtina priminti, koks gi palikimas atiteko tarybiniam žmonėms: *1945 metais mūsų srities miestai ir miesteliai buvo griuvusių krūvos. Namų dėžutės, chaotiškai suverstas metalo laužas ir plytos vietoj cechu; susprogintos geležinkelio ir tramvajų linijos; laukai, nusėti sudaužyta technika, apkasais, sutvirtinimais. Prieš akis driekėsi baisus suniokojimo vaizdas <...>*¹⁹. Šitokių nykų totalinio sugriovimo vaizdą be perstojo kartojo masinės informacijos priemonės²⁰.

Šitaip buvo sprendžiami du uždaviniai. Visų pirma savaime atkrito klausimas dėl vokiečių palikimo, nes jo kaip tokio nebeliko. Antra vertus, griuvusių vaizdai sudarė labai vykusį foną išmūšinėti ištekliais iš Centro, o savo ataskaitose Maskvai srities vadovai galėjo didžiudamiesi rašyti apie „didelį nuveiktą darbą“, – juk atrodė, kad čia viską reikėjo pradėti nuo nulio.

Pavyzdį parodė kariškiai

Požiūris į Rytų Prūsijos istorinį kultūros paveldą formavosi ne be įtakos nuostatų, kurios užgimė pirmaisiais metais vos sričiai tapus TSRS dalimi. Visą tą laiką kariškiai buvo vienintelė valdžia šiaurinėje Rytprūsių teritorijoje, atitekusi Tarybų Sąjungai. Iš pradžių teritorijos valdymo funkcijas vykdė 3-iojo Baltarusijos fronto vadovybė, vėliau, nuo 1945 m. liepos mėnesio, – Ypatingosios karinės apygardos Karo taryba. Reali valdžia vietose priklausė karo komendantūroms ir joms pavaldžioms laikinosioms valdyboms civilių reikalams. Kokį pavyzdį parodė karinė valdžia išlikusio vokiečių paveldo atžvilgiu?

Viskas prasidėjo nuo dažniausiai nepagrįstos trofėjinių komandų veiklos – surinkti ir išvežti už srities ribų medžiagas, įrenginius ir kitas vertybes. Į „Tarybų Sąjungą“ buvo siunčiami ne tik demontuoti sudėtingi pramonės įrenginiai, bet ir paprasčiausi darbo įrankiai. Trofėjinės valdybos pavedavo kariniams daliniams surinkti kirvius, pjūklus, kastuvus, dailidžių bei stalių instrumentus ir pan.²¹

Vėliau srities partijos komiteto sekretorius I. Ivanovas 1947 m. gegužės 28 d. laiške Stalinui pranešė, kad pasibaigus karo veiksams krašte ilgą laiką nebuvo saugomas turtas, o centrinės ministerijos ir žinybos traktavo Rytų Prūsiją kaip okupuotą teritoriją, *demontavo įrenginius, išvežė vertingas medžiagas*²². Tais pačiais metais kitas srities komiteto sekretorius Chochlovas laiške TSRS Ministrų tarybos pirmininko pavaduotojui A. N. Kosyginui skundėsi: *Kaliningrado srityje yra labai daug neveikiančių pramonės įmonių, kurių įrenginiai buvo demontuoti ir išvežti iš srities 1945 metais*. Toliau buvo pateiktas tokių objektų sąrašas²³.

Civilinio gyvenimo valdymas kariniais metodais iš principo negalėjo būti efektyvus. Karinio valdymo pasekmes apibendrino aukštas RTFSR Valstybės plano komiteto pareigūnas B. Ivčenko, kuris inspektavo Kenigsbergo sritį 1946 m. balandžio 18–26 d. Išsamiaame pranešime apie krašto ekonomiką ir apgyvendinimo perspektyvas už aptakių biurokratinių formuluočių slepiasi, o kartais ir atvirai prasiveržia gerokai negatyvus karinio teritorijos valdymo įvertinimas. Pranešime kalbama, kad *sritis beveik nesutvarkyta ūkiškai*, kad visoje jos teritorijoje vyksta *žemių grobstymas*, kad žemės sklypai kariniams objektams (poligonams, šaudykloms ir t. t.) skiriami stichiškai, *neįvertinus normalaus srities ūkio vystymosi*, kad *beveik nebeliko kolūkiečiams-persikėlėliams skirtinos*

¹⁹ GAKO, f. 19, ap. 1, b. 13, l. 412–413.

²⁰ Ibid., b. 19, l. 3–4, 12; b. 22, l. 6, 173, 247; b. 23, l. 2; b. 25, l. 174 ir t. t.

²¹ Ibid., b. 330, ap. 1, b. 15, l. 50.

²² CChIDNIKO, f. 1, ap. 1, b. 62, l. 4.

²³ Ibid., l. 62–63 (kopija be datos).

žemės²⁴, kad įranga ir žemės ūkio inventorių išmėtyti visur, o didelė dalis turto bei pastatų ir ne-saugoma, ir nenaudojama.²⁵

Nuo 1946 m. gegužės mėn. vidurio srityje karinių junginių vadai ir karo komendantūros pradėjo perdavinėti valdžią civiliam tarybiniam partiniam aparatui. Šis procesas, užsitęsęs iki metų pabaigos, buvo gan specifinis, išryškėjo rimtų prieštaravimų ir kilo nemažai konfliktų.

Besiruošiant masiniam atsikeliančiųjų [gyventojų] atvykimui, rajonų valdžios suformavo inventorizacijos komisijas, kurios privalėjo perimti iš kariškių kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą. Šio darbo metu bemat paaiškėjo, kad būsimiems naujakuriams skiriamos gyvenvietės yra labai nukentėjusios nuo buvusių jose karinių dalinių. Apskritis persikėlėlių priėmimo komisijos posėdyje rugpjūčio 4 d., tarp kitko, buvo kalbama: *Akiplėšišškai elgiasi 26 š[aulių] d[ivizija], kuri beveik visiškai sunaikino Gavaičių k[aimą], kuriame buvo numatyta kurti kolūkį.* Komisija nusprendė: *Atsižvelgti į generolo majoro drg. Bobrovo pareiškimą, kad armija atstatys punktą, sugriautą 26 ŠD dalinių²⁶.* Tame pačiame Darkiemio rajone pasirodė, kad negalima apgyvendinti vienos gyvenvietės, nes ją netinkamą gyventi pavertė taip pat kariškiai²⁷. Rajono tarybinio-partinio aktyvo posėdyje liepos 5 d. kalbėjusieji piktinosi, kaip barbariškai kareiviai griovė namus ir [kitus] statinius. Kalbėdamas diskusijose, tarybinio ūkio Nr. 24 direktorius pareiškė: *Aš pats daug kartų esu užklupęs ir karininkus, ir eilinius, plėšiančius įrangą iki paskutinio gelžgalio²⁸.*

Ypač nerūpestingai ir netausodami kariai perdavinėjo turtą Ragainės rajone. Vietinės civilinių reikalų valdybos viršininkas Afanasjevas savo spec. pranešimą 11-osios gvardijos armijos karo prokurorui pavadino labai raiškiai: *Apie kai kurių 4-osios gvardijos Patrankų artilerijos divizijos karių, eilinių ir karininkų, antisovietinius ir nusikalstamus veiksmus.* Jame buvo minima, kad tiek Ragainėje, tiek ir visame rajone kareiviai ir kai kurie vadai *dėl neatsakingo, chamiško ir barbariško požiūrio į socialistinę nuosavybę griovė ir dabar dar nesiliauja griauti pastatus, gyvenamuosius namus.* Be viso to, jie *išlaužia medines daržines, išsiveža rėmus, duris ir kitas vertybes, o sulaužytų daržinių lentas naudoja savo daiktams pakuoti.* Laiške buvo išvardyta labai daug tokio elgesio pavyzdžių²⁹.

Sambijos (Primorsko) rajone karinė vadovybė (plk. Kompanejecas, mjr. Manochinas) ne tik nesiemė jokių priemonių įvesti gyvenamojo fondo saugojimo tvarką, bet ir ne kartą ardė ūkinius statinius malkoms. Būtent tuo tikslu buvo sunaikintos pavėsinės ir paviljonai kurortiniame Kranco mieste³⁰. Tai neapsiribojo daržinėmis ir pavėsinėmis. Gvardeisko rajone nežinomi asmenys išardė (taip pat malkoms!) gerai išsilaikiusių medinį tiltą per Priegliaus upę respublikinės reikšmės kelyje³¹.

Apgultoje tvirtovėje

Tarp veiksmų, akivaizdžiai dariusių įtaką Kaliningrado srities gyventojų visuomeninei sąmonei, be abejo, ypatingą vaidmenį vaidino tos teritorijos ypatingasis statusas. Statuso klausimas iškilo perduodant valdymą iš kariškių rankų civiliniams valdžios organams. Pagal TSRS Ministrų

²⁴ Statistikos organų duomenimis, 1946 m. birželio mėn. pradžioje pagrindinis žemės naudotojas Kenigsbergo srityje yra Ginkluotųjų pajėgų ministerija, kurios žinioje yra per 500 tūkst. ha žemės (GAKO, f. 181, ap. 1, b. 10, l. 6). Toks skaičius yra viso srities ploto trečdalis.

²⁵ GARF, f. 374, ap. 2, b. 173, l. 58–61 apv.

²⁶ GAKO, f. 183, ap. 5, b. 4, l. 7.

²⁷ Ibid., l. 33.

²⁸ CChIDNIKO, f. 121, ap. 1, b. 10, l. 18 apv.

²⁹ GAKO, f. 265, ap. 1, b. 2, l. 29–30. Čia ir toliau laikomasi originalo rašybos.

³⁰ Ibid., f. 331, ap. 1, b. 2, l. 6 (Primorsko rajono civilinių reikalų valdybos viršininko Kuznecovo 1947 m. sausio 15 d. įsakymas).

³¹ Ibid., f. 358, ap. 1, b. 10, l. 128.

tarybos 1946 m. birželio 29 d. sprendimą Nr. 1435-631vs *Dėl uždraustos pasienio zonos pakrantės pasienio ribose*, srities civilinės valdybos viršininkas Borisovas 1946 m. rugsėjo 5 d. išleido visiškai slaptą įsakymą Nr. 131vs *Dėl uždraustos zonos Kaliningrado srities teritorijoje*. Pirmasis įsakymo punktas skelbė: *Siekiant pagerinti sienų apsaugą, į uždraustą pasienio zoną įtraukti visą Kaliningrado sritį*³².

Toks precedento neturintis sprendimas reiškė rimtus srities gyventojų bei atvykusiųjų judėjimo ir kitų pilietinių teisių apribojimus. Būtent įsakymas nustatė, kad per mėnesį srityje turi būti atlikta pilna pasportizacija; tai reiškė pasų sistemos taikymą kaimo teritorijų gyventojams (šis punktas turėjo ir kitą reikšmę – jis suteikė valstiečiams galimybę išeiti iš kolūkių). Atvykti ar gyventi srityje buvo galima tik turint leidimą, išduodamą vidaus reikalų organų pagal gyvenamąją vietą. Nuolatiniams gyventojams buvo leidžiama judėti srities teritorijoje pagal pasus su vietine registracija ir antspauduotus specialiu antspaudu³³, kuri uždėdavo vietos milicijos organai. Įstaigoms ir organizacijoms buvo draudžiama priimti į darbą asmenis be dokumentų, suteikiančių teisę gyventi. Bilietai į traukinį arba kitas tolimojo susisiekimo transporto priemones buvo parduodami tik pateikus leidimą arba pasą su registracija.

Įsakyme iš viso buvo 25 punktai, reguliuojantys ypatingosios zonos režimą. Tarp jų buvo ir gana egzotiškų [punktų]. Pavyzdžiui, srities teritorijoje buvo uždraustas bet koks teritorijos filmavimas ir fotografavimas, taip pat pašto ir kitokių balandžių laikymas, veisimas ir įvežimas be TSRS vidaus reikalų ministerijos pasienio kariuomenės specialaus leidimo. Prasikaltusieji buvo baudžiami kaip už kriminalinį nusikaltimą.

Vietinė valdžia ne tik sveikino tuos režimo apribojimus, bet visokeriopaipai stengėsi juos net sugriežtinti. Srities VKP(b) komiteto pirmasis sekretorius B. Ščerbakovas slaptame laiške partijos Centro komitetui 1947 m. rugpjūčio 15 d., informuodamas apie politinį gyventojų nusiteikimą, žinoma, remdamasis darbininkų nuomone, siūlė Centrai *paversti Kaliningrado sritį Sovietų Sąjungos tvirtove Vakaruose*³⁴. 1947 m. spalio mėn. laiške TSRS valstybės saugumo ministru gen. plk. Abakumovui Ščerbakovas skundėsi, kad į sritį kiekvieną dieną atvyksta gan didelis skaičius asmenų, neturinčių teisės gyventi pasienio zonoje. Jis reikalavo įvesti tvarką tikrinant dokumentus transporte ir prašė organizuoti papildomus kontrolės-praleidimo punktus pasienio (!) stotyse Eitkūnuose ir Sovetske (Tilžėje)³⁵.

Vienu iš pačių svarbiausių partinių ir visuomeninių organizacijų uždavinių nuo pat jų įsikūrimo pradžios buvo kova su priešais ir šnipais. 1946 m. vasarą pirminėse partinėse organizacijose nuvilnijo banga susirinkimų, auklėjančių komunistus ir nepartinius revoliucinio budrumo. Stokojant konkrečių akivaizdžių diversinės ar šnipinėjimo veiklos pavyzdžių, partinio svarstymo subjektu tapdavo pametusieji partiečio bilietą.

Pavyzdžiui, laivų remonto įmonės komunistų susirinkime liepos 20 d. vienas iš kalbėjusių pareiškė: *Priešas mėgina paskleisti šnipus mūsų gamyklose, fabrikuose ir įstaigose; priešas bando išvogti partinius dokumentus, išvogti viską, kas galėtų padėti jo šnipinėjimo veikloje*. Diskusijose kalbėjusi drg. A. M. Kotliarova, kaip teigia [susirinkimo] protokolas, kalbėjo *apie rusų gyventojų liberalų po-*

³² Visą įsakymo tekstą žr.: *GAKO*, f. 318, ap. 1, b. 1, l. 2–3 apv.

³³ Perregistruojant srities gyventojus, ką atliko VRM organai 1947 m. sausio 15 – vasario 5 dienomis, pasuose buvo spaudžiamas žymuo: *Uždraustos zonos gyventojas (GAKO)*, f. 293, ap. 9, b. 1, l. 16).

³⁴ *CChIDNIKO*, f. 1, ap. 1, b. 2, l. 5.

³⁵ *Ibid.*, b. 62, l. 42. Deja, nepaisant visų tų priemonių, įvažiavimo režimas buvo laužomas nuolatos ir vėlesniais metais. Pagal 1951 m. liepos 16 d. vidaus reikalų organų pažymą srityje buvo nustatyta be pasų ir registracijos 1949 m. – 2788 asmenys, 1950 m. – 4221 asmuo; už pasų režimo pažeidimus administracine tvarka nubausta 8047 asmenys (žr.: *Ibid.*, ap. 9, b. 58, l. 50).

žiūrį į gyventojus vokiečius, apie visai nereikalingą rusų gailėstį vokiečiams³⁶. Tomis liepos dienomis įvykusiame srities kelių skyriaus partiečių susirinkime skambėjo reikalavimai stiprinti kasdieninę vokiečių [gyventojų] kontrolę ir buvo smerkiami tie, kurie su vokiečiais susigyveno³⁷.

Rugpjūčio 21 d. jūrų prekybos uoste susirinkimo dalyviai pareikalavo pašalinti iš partijos už bilieto pametimą drg. Pelageją Mospan. *Mes gyvename prieš teritorijoje, ir partinis bilietas papuolė negeriams žmonėms*, – kalbėjo vienas oratorius. *Aplink mus gyvena priešai ir medžioja mūsų partinius dokumentus*, – antrino jam kitas³⁸. Upių uoste partinių bilietų niekas nepametė, tad partinė kuopelė tiesiog išklaušė ir apsvarstė pranešimą *Apie užsienio žvalgybos darbą ir mūsų revoliucinį budrumą*³⁹.

VCSPC įgaliotinis Kaliningrado srityje B. G. Prochorovas liepos 30 d. pranešime viršininkams Maskvoje kaip pagrindinį specifinį vietos bruožą nurodė aplinkybę, kad čia tarybiniais žmonėmis tenka gyventi ir dirbti drauge ir kasdieną bendrauti su priešiškais gyventojais – vokiečiais. Tarp kitko, dar vienu nepalankiu veiksniu Prochorovas laikė *10 tūkst. repatriantų, neperėjusių patikrinimo, buvimą srityje*⁴⁰.

1946 m. gruodžio 5 d. Kaliningrade įvyko miesto partinio-ūkinio aktyvo susirinkimas. Savo pranešime drg. Bulgakovas, miesto civilinės valdybos viršininko pavaduotojas politiniams reikalams (būsimas miesto [partijos] komiteto pirmojo sekretoriaus rangas), kvietė išaiškinti visiems piliečiams, kad Kaliningrado srityje *mes gyvename ir dirbame kol kas apsupti mūsų priešų <...> gyventojų, kad mes gyvename ir dirbame apsupti daugybės užsienio žvalgybų agentūrų, kurios domisi Kaliningradu kaip jokių kitu Tarybų Sąjungos miestu*, štai kodėl reikia visuomet išlikti tikrais Rusijos žmonėmis, kurių vienas aštriausių jausmų – jų budrumas. Vėliau diskusijose kalbėjęs miesto milicijos viršininkas tiesiog pareiškė, kad gyvenantys mieste vokiečiai – *mūsų atviri priešai*, ir pakvietė stiprinti revoliucinį budrumą⁴¹.

Tokias nuotaikas, neabejotina, brandino ir skatino aukščiausioji srities valdžia. VKP(b) srities komiteto sekretorius Ivanovas laiške Stalinui 1947 m. gegužės 28 d. apibūdino likusius krašte vietinius gyventojus kaip *ypač įpykusius, pasiruošusius viskam, kad pakirstų, susilpnintų saugumą, sulaukytų srities ekonominį įsisavinimą ir vystymąsi. Šnipinėjimas, diversijos, sabotžas, kenkimas, antisovietinių proklamacijų platinimas, taip pat religinių prietarų laikymasis*, – tęsė Ivanovas, – *štai pagrindinės priešiškos vokiečių veiklos Kaliningrade ir srities teritorijoje formos*⁴².

Netgi jau iškeldinus vokiečius srities miestus ir gyvenvietes tebepuošė nuo karo metų likę šūkiškai, primenantys budrumą⁴³. Tačiau atėjo metas keisti akcentus. Štai kodėl 1949 m. į pirmą vietą iškyla kova su anglų-amerikiečių imperializmu ir jo agentūra. Orientacijos pokyčiai atsispindi susirinkimų protokoluose, Politinių bei mokslinių žinių skleidimo draugijos plenumuose ir konferencijose, kur vis dažniau buvo mokoma aktyvinti šią propagandos darbo kryptį:

*<...> Mes menkai atskleidžiame anglų-amerikiečių imperialistų politikos agresyvumą*⁴⁴.

³⁶ CChIDNIKO, f. 121, ap. 1, b. 18, l. 67.

³⁷ Ibid., b. 16, l. 13–14.

³⁸ Ibid., b. 15, l. 40–42.

³⁹ Ibid., b. 5, l. 8.

⁴⁰ GAKO, f. 227, ap. 2, b. 1, l. 11. Žr. taip pat jo raštelį VCSPC pirmininkui 1946 m. rugsėjo 30 d. panašia tema (Ibid., b. 2, l. 28).

⁴¹ CChIDNIKO, f. 2, ap. 1, b. 62, l. 4.

⁴² Ibid., f. 1, ap. 1, b. 62, l. 4.

⁴³ Tarp pačių aktualiausių šūkių pasitaikydavo ir tokių: *Kary, būk budrus, tu esi prieš žemėje!* Jis minimas srities komiteto pažymoje apie ideologinį darbą Kaliningrado žemės ūkio rajonuose 1948 m. lapkričio 15 d. (žr.: Ibid., ap. 2, b. 98, l. 102).

⁴⁴ GAKO, f. 90, ap. 1, b. 5, l. 32 (Iš Draugijos valdybos nario J. P. Skirdo kalbos, 1949-09-09).

Paskaitų tematiką privalu prisotinti temomis apie revoliucinį budrumą, nes mes gyvename pasienio juostoje, kur amerikiečių ir anglų žvalgybos dabar stengiasi atsiųsti kuo daugiau šnipų į mūsų šalį⁴⁵.

<...> Galime tarp mūsų sutikti demagogų ir priešišku elementu, kurie mėgins sukelti nepasitikėjimą ir suskaldyti mūsų gretas. Reikia įvertinti tai, kad mes gyvename pasienio srityje, kur gana lengvai gali prasiskverbti buržuazinė Vakarų propaganda⁴⁶.

1950 m. gruodžio 11 d. TSKP srities komitetas priėmė specialų nutarimą apie pasiruošimą švęsti Pasieniečio dieną, pagal kurią nuo šiol išimtinai žinybinė šventė tapo viena svarbiausių visiems srities gyventojams. Priemonių planas dviem mėnesiams numatė organizuoti paskaitas, pranešimus ir pokalbius tokiomis temomis: *Kas ir už ką apdovanojamas medaliu*, *„Už pasižymėjimą ginant sienas“*; *Sienos apsauga – šventa kiekvieno TSRS piliečio pareiga*; *Didelis budrumas – neatsiejama tarybinio žmogaus savybė*.⁴⁷

Kokius jausmus ir nuotaikas kaliningradiečiams kėlė aukščiau aprašytos gyvenimo sąlygos? Visi tie draudimai, patikrinimai, leidimai drauge su nesibaigiančia nė vieną dieną kova su priešais (iš pradžių – su vokiečiais, vėliau – su imperialistinių valstybių šnipais, diversantais) formavo psichologinį tipą žmonių, esančių tarsi apgultoje tvirtovėje arba laikinai okupuotoje prieš teritorijoje. Tokia kaliningradiečių savivoka neišvengiamai atsispindėjo jų socialinėje elgsenoje, gimdė netikrumo rytojumi jausmus, tapo kliūtimi persikėlėjams adaptuotis naujoje gyvenamojoje vietoje.

Jeigu karas rytoj ...

Aštresnį netikrumo jausmą stimuliuavo ir nuo 1946 m. stiprėjanti TSRS konfrontacija su Vakarais. Prasidėjęs „šaltasis karas“ reiškė šalies viduje plintančią karinę psichozę. Kaliningrado srityje ši tendencija negalėjo neįgauti hipertrofuotų formų.

Vietiniai NKVD-MGB organai, taip pat partijos komitetai akylai sekė darbininkų nuotaikas, rengė slaptas apžvalgas ir pranešimus, kurie vėliau kaip informacija buvo siunčiami į Maskvą. Žinoma, pagal tuos pranešimus, darbo žmonių nuotaikos visuomet buvo *iš esmės sveikos*, tai būdavo patvirtinama daugybe pavyzdžių. Iš neigiamų dalykų (kurie taip pat buvo būtinas visų panašaus pobūdžio dokumentų elementas!) iki pat Stalino mirties pirmoje vietoje buvo nepertraukiamai skleidžiami gandai apie greitą karą.

Gandų apie naują karą pasigirdo dar pirmosios verbavimo kompanijos metu 1946 m. rudenį, kai prasidėjo masinis Kaliningrado srities apgyvendinimas. Apie tai rašė į TSRS MVD vidaus reikalų valdybų viršininkai tų sričių ir respublikų, kur buvo verbuojami persikėlėjai. Slaptuose pranešimuose būdavo pažymima, kad vykdyti persikėlimo akciją labiausiai trukdo žmonių dvejonės dėl srities statuso neapibrėžtumo, o kai kuriuose rajonuose užverbuotieji atsisakinėja išvykti, motyvuodami sudėtinga tarptautine padėtimi. Mordovijos vidaus reikalų ministro pranešimu, respublikos gyventojai masiškai atsisakinėja persikelti į Kaliningrado sritį, remdamiesi tuo, kad *ten siena, ir kai tik vėl prasidėsias karas, mes su šeimomis atsidursime karo veiksmų zonoje*⁴⁸.

⁴⁵ GAKO, f. 90, ap. 1, b. 8, l. 4 (Iš Draugijos valdybos nario Gončarovo kalbos, 1950-10-29).

⁴⁶ Ibid., b. 72, l. 35 (Iš Draugijos valdybos plenumo 1957 m. liepos 12 d. medžiagos). Žr. taip pat kitus dokumentus šia tema: Ibid., b. 23, l. 55; b. 30, l. 7, 9, 16, 18, 46.

⁴⁷ CChIDNIKO, f. 1, ap. 9, b. 58, l. 1–2 (iš visiškai slapto Železnodorožno rajono komiteto biuro nutarimo 1950-12-30).

⁴⁸ Žr. Smulkiau: КОСТЯШОВ, Ю. В. Секретные документы отдела спецпоселений МВД СССР о заселении Калининградской области в 1946 г. In *Проблемы источниковедения и историографии*. Калининград, 1999, c. 64-67.

Atvykus į naują gyvenamąją vietą, kalbos apie karą nenutildavo. Tai liudija pranešimai apie nuotakas ką tik sukurtuose persikėlėlių kolūkiuose 1946 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais. Antai Slavsko rajone *dalys kolūkiečių laikosi nuomonės, kad būtinai greitai laiku prasidės karas, kad jiems dėl to reikės greitai sprukti iš čia, ir jie jaučiasi čia laikinai svečiais*. Šio pranešimo autorius inspektorius Ušakovas kaip blogio priežastį nurodė *jokio agitacinio darbo su kolūkiečiais nebuvimą*. Jis prašė atsiųsti į rajoną kvalifikuotų pranešėjų, kurie sugebėtų *paneigti gandus apie greitą naują karą*. Laduškino rajone kolūkietis Miasnikovas pareiškęs: *Mums neaiški mūsų ateitis. Norime žinoti, kaip gyvensime, ką daryti, kuo mums pagelbės valstybė?*⁴⁹

Štai dar keletas „karinių“ gandų 1947 metais:

Gvardeisko rajone birželio 10–11 dienomis pasklido gandas: *Turkija (!) drauge su Anglija ir Amerika paskelbė karą TSRS. Dabar pas mus vyksta mobilizacija, o neseniai bombardavo Minską. Dėl to dalis persikėlėlių ruošiasi grįžti į savo tėvynę – Baltarusiją*⁵⁰.

Kai sritį aplankė valstybinė delegacija, vadovaujama A. N. Kosyginio, tarp kaliningradiečių pasklido tokie tvirtinimai: *Kosyginas pats įsitikino, kad Kaliningradui reikia padėti, bet, matyt, bijo tai daryti, nes laikui bėgant Kaliningradas vėl atiteks vokiečiams*.

Gvardeisko rajono žemės ūkio artelėje pilietė Domanskaja tvirtino: *Birželio 25 dieną visus kolūkius evakuos dėl to, kad prasideda karas*.⁵¹

Tų pačių metų rugpjūčio mėnesį gandai tapo dar konkretesni. *Vyksta karas, o mes kolūkyje sėdime ir nieko nežinome. Greitai bus karas <...> ir jau numušta 15 mūsų lėktuvų*⁵².

Čekistai ir partiniai darbuotojai tvirtino, kad gandas apie būsimą karą skleidžia vokiečiai ir su jais susiję lietuviai nacionalistai, siekdami pasėti nestabilumo pojūtį⁵³. Srities teismas netgi nuteisė pagal 58 straipsnį keletą Vokietijos piliečių už panašią kontrrevoliucinę agitaciją⁵⁴. Tačiau gandai nesiliovė ir deportavus visus vokiečius⁵⁵. Atsakomybę už tuos gandas, be abejo, turėjo prisiimti tarybinė valstybė, kuri ne žodžiais, o darbais rengėsi būsimam karui, kartu provokuodama visiškai suprantamą žmonių baimę. Žinoma, žemėse, ką tik tapusiose TSRS dalimi, kaip karo rezultatas tokios fobijos rado gerai išpurentą dirvą.

Senoji slavų žemė

Tezę apie Rytų Prūsiją kaip nuo seno slavišką žemę pirmą kartą suformulavo J. Stalinas trijų sąjunginių valstybių vadovų konferencijoje Teherane. 1943 m. gruodžio 1 d. posėdyje svarstant klausimą apie Vokietijos sienas pasibaigus karui tarybinis vadovas pareiškė: *Rusija neturi neužšąlančių uostų Baltijos jūroje. Todėl rusams reikalingi neužšąlantys Kenigsbergo bei Memelio uostai ir atitinkama Rytų Prūsijos teritorijos dalis. Tuo labiau kad istoriškai – tai nuo amžių slavų žemės*⁵⁶.

⁴⁹ CChIDNIKO, f. 121, ap. 1, b. 7, l. 36, 52–53.

⁵⁰ Ibid., f. 1, ap. 1, b. 58, l. 1 (Iš rajonų ataskaitų srities partijos komitetui apie masinį-politinį darbą).

⁵¹ Ibid., l. 3–4 (Iš srities komiteto pirmojo sekretoriaus V. Ščerbakovo laiško CK, 1947 m. liepos 6 d.).

⁵² CChIDNIKO, f. 121, ap. 1, b. 7, l. 5–6. (Iš srities komiteto pirmojo sekretoriaus V. Ščerbakovo laiško CK, 1947 m. rugpjūčio 15 d.).

⁵³ Ibid., b. 82, l. 12.

⁵⁴ GAKO, f. 361, ap. 6, b. 1, l. 11.

⁵⁵ Žr. Kitų metų pranešimus: CChIDNIKO, f. 121, ap. 1, b. 24, l. 189; f. 1, ap. 2, b. 44, l. 27, 29, 77, 113; b. 139, l. 16 ir kt.

⁵⁶ Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1944 гг. Москва, 1984, Т. 2, с. 150.

Stalino lyg tarp kitko pasakyta frazė tapo ne tik oficialia nuostata, šimtų šimtų kartų pakartota propagandistų darbuose⁵⁷, bet ir vadovaujančia nuoroda specialistams bei mokslininkams, privalėjusiems išvystyti ir moksliskai pagrįsti Vado tezę. Neatsitiktinai jau 1945 m. liepos mėn. į Rytų Prūsiją buvo komandiruota grupė archyvo darbuotojų iš Vyriausiosios archyvų valdybos (tuo metu subordinuotos NKVD) ištirti išlikusius archyvinius rinkinius siekiant rasti juose *naudingus TSRS istorijos dokumentus*⁵⁸.

Dar didesnė reikšmė buvo skiriama radiniams archeologų, kurie privalėjo pateikti neginčijamus įrodymus, kad šioji žemė priklausiusi slavams. Jau 1946 m. liepos mėnesį į Kaliningrado sritį buvo komandiruota F. D. Gurevič, TSRS Mokslų akademijos Materialinės kultūros istorijos instituto vyresnioji mokslinė bendradarbė. Vienu iš jos kelionės tikslų buvo susipažinimas su archeologiniais srities paminklais. Nuo 1949 m. vasaros ji pradėjo vadovauti sistemingiems archeologiniams tyrinėjimams⁵⁹. Tie darbai buvo vykdomi pagal TSRS Mokslų akademijos Slavų ekspedicijos programą.

Reikia pripažinti Kaliningrado archeologų grupės vadovės mokslinį sąžiningumą. Savo ataskaitose ji vengė bet kokių užuominų apie etninę gyventojų sudėtį iki Ordino laikotarpio. Pažymyje apie ekspedicijos darbo 1950 m. rezultatus mus dominančiu klausimu buvo padaryta labai subtili išvada:

Radiniai atskleidžia, kad Kaliningrado srities teritorijoje III–V m. e. amžiais buvo sukurta savotiška ir gana aukšta kultūra, kurios vystymasis vyko glaudžiai bendraujant su slaviškuoju pasauliu. Kasinėjimų išvadose mes turime medžiagos, liudijančios, kad nacionalistinis vokiečių mokslas ilgo periodo tėkmėje neigė, jog senieji šio krašto gyventojai turėjo teisę į savarankišką kultūros vystymąsi⁶⁰.

Visiškai kitaip ekspedicijos darbo rezultatai buvo traktuojami masinės informacijos priemonėse. Čia akivaizdžiai karaliavo nuoroda, kurią pateikė, pavyzdžiui, laikraštis *Kaliningradskaja pravda*:

Šiomis dienomis muziejaus mokslinius darbuotojus galima pamatyti kasinėjant seną miestelį netoli Svetlogorsko. Drauge su TSRS Mokslų akademijos Istorijos instituto moksliniais darbuotojais jie kruopščiai tyrinėja liekanas gyvenvietės žmonių, gyvenusių mūsų krašte prieš pusantrą tūkstančio metų. Kasinėjant rasti daiktai yra milžiniškos mokslinės vertės. Daugelis iš tų senybių įrodo, kad vokiečių mokslininkai falsifikavo istoriją, visiškai paneigia jų pseudomokslinius tvirtinimus, kad senieji gyventojai Rytų Prūsijos teritorijoje buvo ne slavai, o gotai⁶¹.

Kasdieninės propagandos tezė apie *slavų žemę* kartais būdavo keičiama į paprastesnę (nors ir absurdišką mokslo požiūriu) tvirtinimą apie *sovietines šaknis* Pietryčių Pabaltijyje. *Žiloje senovėje*, – buvo teigiama ciklo *Į pagalbą agitatoriui* srities radijo laidoje 1947 m. lapkričio 28 d., – *šiose žemėse gyveno tarybinės liaudies protėviai*⁶².

Idėja apie Rytų Prūsijos teritorijos, *amžiais buvusios po prūsų militaristų jungu*⁶³, priklausymą slaviskajam pasauliui turėjo, viena vertus, paaiškinti tarybiniais piliečiams buvusios vokiečių teritorijos dalies prijungimą prie TSRS. Kita vertus, reikėjo įdiegti naujakuriams mintį apie būtinybę kurtis šioje žemėje rimtai ir ilgam, netgi amžinai. Būtinai reikėjo, nepaisant nieko, sugriauti persikėlėlius apėmusią nuojautą, kad jie atvyko į svetimą kraštą, į *Vokietiją*, ir gimstantį laikinumo bei gyvenimo naujoje vietoje neapibrėžtumo jausmą.

⁵⁷ Žr., pavyzdžiui, srities radijo laidų tekstuose: *GAKO*, f. 19, ap. 1, b. 6, l. 136, 245; b. 10, l. 223, 279; b. 11, l. 243; b. 12, l. 210; b. 13, l. 368 ir kt.

⁵⁸ *GARF*, f. 9401, ap. 2, b. 103, l. 203–204 (Iš Ypatingojo V. M. Molotovo aplanko).

⁵⁹ Žr.: СУВОРОВ, В. С. Древняя история края в исследованиях 1940–1960 годов. In *Калининградские архивы*. Калининград, 1998, Вып. 1, с. 116–117.

⁶⁰ *GAKO*, f. 289, ap. 7, b. 61, l. 13.

⁶¹ *Калининградская правда*, 1950, июль 26.

⁶² *GAKO*, f. 19, ap. 1, b. 12, l. 257.

⁶³ *Ibid.*, b. 13, l. 367.

Paminėta čia tezė sėkmingai gyvavo iki 5-ojo dešimtmečio vidurio ir netgi pakliuvo į tarybines enciklopedijas⁶⁴. Tiesa, laikui bėgant ši tezė buvo šiek tiek modifikuota: senieji Rytų Prūsijos gyventojai pradėti vadinti slavais-lietuviais.

Pirmą kartą stalininė aksioma buvo peržiūrima jau po jos autoriaus mirties. 1954 m. balandžio 5 d. srities Lektorių biuro kraštotyros sekcijos susirinkime buvo svarstoma V. S. Fiodorovo paskaita *Kaliningrado srities istorinė praeitis*. Paskaitos teksto recenzijoje autorius – biuro narys Cygankovas – atvirai kritikavo teoriją apie Rytų Prūsijos „slaviškas šaknis“. Tą patį teigė ir I. P. Kolganovas: *Kaliningrado srities teritorijoje gyveno ne slavai, o prūsai*. Jis taip pat ragino būtinai išsamiau nagrinėti srities istoriją, t. y. įvertinant jos ikikarinę praeitį. Pasiteisindamas Fiodorovas pateikė triuškinantį, kaip pats manė, argumentą: *Tai, kad čia gyveno slavai, perėmiau iš D[idžiosios] T[arybinės] E[nciklopedijos]*. Šį kartą vis dėlto pergalė buvo revizionistų pusėje. Sekcijos nutarime apie diskusijos rezultatus buvo įrašyta: *Senieji Kaliningrado srities gyventojai paskaitoje charakterizuojami kaip slavai. Būtina ištaisyti – čia gyveno prūsai, lietuvių tautybės gentys*⁶⁵.

Beje, ne visiems patiko toks susidomėjimas prūsų klausimu. Aptariant paskaitą *Teutonų ordino užkariavimų Pietryčių Pabaltijyje istorija*, parengtoje jau minėto I. P. Kolganovo, recenzentas istorijos mokslų kandidatas P. Snesevskis priekaištavo kolegai dėl pernelyg kategoriškai atmetos vokiečių versijos, esą prūsai buvę laukiniai. Nes būtent *šitaip traktuojant, prūsai pasirodo labiau išsivystę negu slavai*⁶⁶.

Taigi matome, kad krašto istorija iki XIII a. pradedama nagrinėti, nors ir propagandos tikslais, jau pirmaisiais Kaliningrado srities gyvavimo metais. Būtent šiam praeities periodui pavyko anksčiau už kitus nusipurtyti šiurkščių ir melagingų falsifikacijų.

Rytų Prūsijos istorijos „trumpasis kursas“

Kur kas sudėtingesnis pasirodė regiono vokiškosios XIII–XX a. istorijos klausimas. Nuduoti, kad tokios išvis nebuvo, pasirodė pakankamai sunku, kad ir dėl iš dalies išlikusios kultūrinės aplinkos. Net ir VKP(b) srities komitetą pasiekdavo signalai, kad *persikėlėliai rodo ypač didelį susidomėjimą padėtimi buvusioje Rytų Prūsijoje*⁶⁷. Siekiant užpildyti šias spragas ir patenkinti savo smalsių piliečių interesą, buvo parengtas savotiškas Rytų Prūsijos istorijos „trumpasis kursas“, kuris šiek tiek pataisytas ištisu dešimtmečius buvo tiražuojamas publicistikoje, paskaitinėje propagandoje, spaudoje ir kitose masinės informacijos priemonėse. Pasistengsime jį atkurti kuo išsamiau, pateikdami citatų iš srities radijo laidų tekstų, kurie skambėjo eteriye nuo 1947 m. rugsėjo iki 1948 m. balandžio mėnesio⁶⁸. Pasakojimas apie krašto istoriją paprastai prasidėdavo tokia epine pratartimi:

⁶⁴ *Didžiosios tarybinės enciklopedijos* straipsnyje *Kaliningrado sritis* buvo teigiama, kad sritis buvo sukurta nuo seniausių laikų *Pabaltijo slavų žemėse, sutriuškinus fašistinę Vokietiją ir sunaikinus jos amžinąjį agresijos šaltinį – buvusią Rytų Prūsiją* (*Большая советская энциклопедия*. Москва, 1953, T. 19, c. 426).

⁶⁵ *GAKO*, f. 414, ap. 1, b. 33, l. 13–15; b. 37, l. 87–90. Taip pat žr. 1954–1955 m. Sergejevo paskaitos *Istorinė Kaliningrado srities praeitis* recenziją, kurioje buvo teigiama: *Anksčiau mūsų srityje buvo galima išgirsti teiginių apie slavišką mūsų srities senųjų gyventojų kilmę. Šiandieną visiškai tiksliai nustatyta, kad prūsai buvo lietuvių kilmės gentys* (*Ibid.*, b. 38, l. 3–3 apv.)

⁶⁶ *Ibid.*, b. 38, l. 164–165.

⁶⁷ *CCHIDNIKO*, f. 1, ap. 1, b. 60, l. 15 (Ataskaita apie lektorių grupės darbą 1947 metais).

⁶⁸ Vykdamas *oblito* (valstybinės cenzūros organas) 1948 m. kovo 30 d. cirkuliara, buvo nurodyta: „kalbėjimas prie mikrofono be teksto draudžiamas.“ Šita taisyklė galiojo ir anksčiau bei buvo taikoma net „vadovaujantiems partiniams ir tarybiniams darbuotojams“. Kiekvieną atspausdintą rašomąją mašinėlę laidos teksto puslapį pasirašydavo atsakingasis radijo komiteto redaktorius ir cenzorius. Jei laida būdavo kartojama, tekstai iš naujo būdavo perspausdinami ir vizuojami (žr.: *GAKO*, f. 232, ap. 6, b. 2, l. 14–15). Dėl šių drakoniškų taisyklių istorikai

Labai seniai, prieš tūkstančius metų, kai šiuose laukuose augo laukiniai miškai, čionai atėjo pirmieji žmonės – mūsų protėviai – slavai. Daug triūso jie įdėjo, kad iš gamtos atkariautų žemės lopinėlius, tinkamus žemdirbystei. Praėjo keletas amžių, ir gamta buvo nugalėta. Paplito įdirbti laukai, pelkių vietoje sužaliavo pievos.

Toliau vaizduojami mūsų protėvių klestėjimo paveikslai: žydintis kraštas, sultingos ganyklos, upėmis plaukiantys laivų karavanai, darbštūs žmonės ir pan. Savaiame suprantama, tuo ir pasinaudojo niekšai vokiečiai kryživiai, kaip Karlas Marksas vadino šunis riterius. Ir štai staiga (tikslus laikas, beje, niekada nenurodomas) dekoracijos pasikeičia:

Iš Vakarų atėjo nelaimė. Užplūdo niekšingi grobikai, vokiečių šunys-riteriai. Jie pavertė kraštą dykra, grobė turtą, naikino arba varė vergijon gyventojus. Pirmąjį grobikų vokiečių pulkų smūgį patyrė prūsai, gyvenę Kaliningrado srities vietose, tarp Vyslos ir Nemuno. Beveik 10 metų⁶⁹ jie priešinosi įžūliams grobikams. Neapsakomai žiauriai, ugnimi ir kalaviju, kryživiai palaužė slavų užsispyrimą ir pasisavino dalį užgrobtų žemių.

Toliau paprastai buvo pateikiamos žinios apie įkūrimą Kenigsbergo tvirtovės, kuri, nepaisant jokios logikos, buvo traktuojama ne kaip gynybinis statinys, o kaip agresijos ir ekspansijos priemonė: *Šunys-riteriai sumaniai parinko vietą savo plėšikiškam lizdui. Susisiekimas kanalu su jūra leido gauti reikalingų kariavimui ir žygiams žmogiškųjų išteklių bei ginklų, taip pat leido siųsti į vokiečių valstybes grobį.*

Čia būdavo primenama apie teutonų ir kalavijuočių ordinų susijungimą ir pasakojama apie jų pirmąjį kryžiaus žygį į Rusiją ir nuostabią Aleksandro Neviškio pergalę Čudo ežero mūšyje 1242 metais. Be to, būdavo pažymima, kad *vokiečiai grobikai ir toliau nesustojo: per 700 metų jie neatsisakė beprotiškos minties užgrobti rusų žemes.* Po Ledo mūšio paprastai būdavo kalbama apie pergalę prieš ordiną prie Žalgirio (Griunvaldo) 1410 metais; ji turėjo simbolizuoti kovinę slavų ir baltų tautų sandraugą kovoje su bendru priešu.

Kitas istorijos epizodas, minimas „trumpajame kurse“, buvo susijęs su Albrechtu Brandenburgiečiu, kurio veikla buvo vertinama itin nepatraukliai: *Padedant Bažnyčiai Albrechtas sugebėjo paversti užgrobtas žemes valstybe, o plėšikus-teonus padarė stambiais žemvaldžiais.* Toliau tuoj pat sekdamo pasakojimas apie Septynerių metų karą, Apraksino žygį į prūsus, mūšį prie *Gross Egersdorfo*. 1757–1763 m. įvykiai neretai sukeldavo asociacijų su ką tik pasibaigusiu karu:

Tarybiniai kariai ėjo prieš pėdomis ir tą pačią žemę, kuria maždaug prieš 200 metų, Septynerių metų karo laikotarpiu, pergalingai žygiavo į Rytų Prūsijos sostinę – Kenigsbergą – rusų pulkai, ir tai buvo tarsi ką tik. Per du šimtmečius čia neataušo rusų kario pėda. Tarybiniams kariams regėjosi, kad priešakyje nakties tamsoje žėri rusų bivuakų [stovyklų] laužai. Ainiai ėjo protėvių pėdsakais.

Būtinai būdavo pabrėžiama, kad Prūsija ir Kenigsbergas beveik penkerius metus buvo rusų rankose, o miesto komendantas buvo garsiojo karvedžio Suvorovo tėvas. Čia tarsi tarp kitko būdavo pranešama, kad *lenkai ir prūsai, šios teritorijos teisėti šeimininkai, buvo jau išnaikinti arba išstumti iš prūsiškų žemių.* Apgailestaujant būdavo nurodoma, kad imperatorės Jelizavetos ketinimui visam laikui išspręsti Rytų Prūsijos (kuri pagal sutartį su Lenkija privalėjo pereiti Žečpospolitai [Abiejų Tautų Respublikai]) klausimą sutrukdė Rusijos valdovės mirtis. Ją soste pakeitęs Petras III, *aršus viso, kas vokiška, gerbėjas*, viską sugražino Fridrichui.

„Trumpajame kurse“ buvo nušviečiamas ir Napoleono karų laikotarpis. Būdavo pažymimas, pavyzdžiui, antrasis rusų kariuomenės įžengimas į Kenigsbergą 1813 m., *parodęs kilnumą, išva-*

turi visą komplektą radijo laidų tekstų, skambėjusių Kaliningrado eteryje. Būtent Radijo komiteto fonde saugomi 236 nemaži tokių tekstų tomai, apimantys 1947–1956 m. (žr.: Ibid., f. 19, ap. 1, l. 2–14).

⁶⁹ Kitais kartais buvo nurodomas kitas pasipriešinimo laikas, maksimaliausias iš jų buvo 400 metų.

duojant prūsokus nuo svetimųjų jungo. Pastarieji, beje, reagavo į tą kilnumą savotiškai: Bet nei garbės, nei sąžinės neturėjo godūs, palaižūnai ir bailūs šunų-riterių palikuonys. Susitikę nusilenkdavo, bet progai pasitaikius visuomet buvo pasiruošę nužudyti rusą.

Toliau logiškai turėjo būti aprašomas Pirmasis pasaulinis karas ir 1914 m. Rytų Prūsijos operacija, bet šis siužetas nesuprantamu būdu beveik niekuomet nebuvo aptariamasis, – matyt, jame sunku buvo rasti nacionalinio pasididžiavimo kruopelytę. Visas pasakojimas baigdavosi Kenigsbergo šturmo 1945 m. paveikslu ir šios žemės sugražinimu jos *teisėtiems šeiminkams*⁷⁰.

Savaime suprantama, iš laikraščių puslapių ir radijo laidų rūpestingai buvo braukiamos bet kokios žinios arba pasisakymai, apibūdinantys vokiškąją krašto praeitį teigiamai. Antai per srities radiją skaitant TSRS liaudies artisto Vladimiro Gardino laišką Kaliningrado gyventojams buvo praleistas šis fragmentas: *Prieš keturiasdešimt metų aš, tuo metu jaunas artistas, lankiausi jūsų mieste. Tuo metu Kenigsbergas buvo stambus pramonės ir prekybos centras. Į jo muges suplaukdavo prekeiviai ir lankytojai iš viso pasaulio*⁷¹.

Nesunku pastebėti, kad „trumpajam kursui“ iš visos Pietryčių Pabaltijo ir Rytų Prūsijos istorijos buvo atrenkami tie momentai, kurie, viena vertus, negatyviai charakterizavo patį vokiečių buvimo šioje žemėje faktą bei rezultatus ir kartu tapo pagrindu buvusiai vokiškai provincijai likviduoti. Kita vertus, buvo akcentuojami tie istoriniai įvykiai, kurie liudijo senus šios teritorijos ryšius su Rusija, amžiais trukusią slavų kovą su vokiečių agresija ir rusiškojo ginklo pergales.

Tačiau ir išvardytas istorinių faktų bei šampų rinkinys, turėjęs parodyti ne itin patrauklią vokiškos provincijos praeitį, veikia neteko prasmės. Redaktoriai bei cenzoriai išvelgė tas nuotaikas ir pradėjo braukti bet kokius Rytų Prūsijos ir jos buvusių šeiminkų paminėjimus, jeigu tai nebuvo susieta su praėjusio karo tematika. Nebuvo galima rašyti apie krašto priklausomybę Vokietijai praeityje, nepageidautinos taip pat buvo frazės *atkovotoje iš vokiečių žemėje* ir panašios. Jei kalba pakrypdavo apie fabrikus arba gamyklas, nebuvo galima net minėti vokiškos įrangos naudojimo; teiginys *gamyklos atstatymas* buvo keičiamas į *gamyklos statybą* ir pan.⁷²

Rytų Prūsijos istorija profesionalų akimis

Iki šiol kalbėjome apie propagandą. O kaip minėtus klausimus sprendė profesinė Kaliningrado istorikų bendruomenė – aukštųjų mokyklų dėstytojai, mokyklų mokytojai, muziejų darbuotojai?

Kaliningrado pedagoginio instituto pirmojo egzistavimo dešimtmečio archyvinio fondo analizė parodė, kad iki pat 1956 m. ne tik ikikarinės, bet ir apskritai lokalinės istorijos visiškai nebuvo dėstomų dalykų sąrašuose, fakultatyviniuose užsiėmimuose ir moksliniuose būreliuose, studentų istorikų kursinių darbų tematikoje, visuomenės mokslų dėstytojų mokslinėje tiriamojoje veikloje. Per visą minimą laikotarpį šimtuose įvairių pedagoginio instituto padalinių planų, ataskaitų, įsakymų ir protokolų puslapių pavyko aptikti tik du atvejus, susietus su kraštotyrene problematika.

Pirmasis šio tipo įvykis pasirodė savaip reikšmingas. Instituto mokslinės tarybos posėdyje 1949 m. gruodžio 7 d., svarstant mokslinio-tiriamojo darbo planus, Istorijos fakulteto dėstytoja A. V. Melnikova⁷³ pasiūlė netikėtiną dalyką. Tai protokole atsispindėjo šitokia pastraipa:

⁷⁰ „Trumpasis kursas“ rekonstruotas pagal šiuos archyvinius šaltinius: *GAKO*, f. 19, ap. 1, b. 10, l. 46; b. 12, l. 257–258; b. 13, l. 367–368, 279–281; b. 18, l. 77–78; b. 20, l. 105; b. 22, l. 12, 28–34.

⁷¹ *Ibid.*, f. 19, b. 30, l. 61.

⁷² *Plg.*: *Ibid.*, b. 6, l. 15–19; b. 9, l. 194–195; b. 21, l. 46–48 ir kt.

⁷³ A. V. Melnikova, antikinės ir viduramžių istorijos dėstytoja, pradėjo dirbti pedagoginiame institute 1948 m. spalio mėn., trumpai ėjo Istorijos fakulteto dekanu pareigas. Jos disertacijos tema „Provincijų intendantai prancūziškojo absoliutizmo sistemoje“ (žr.: *Ibid.*, f. 65, ap. 1, b. 12, l. 6).

Naujų spec. kursų parengimas. Atsižvelgta, kad darbas institute (ėjo) koja kojon su šalies gyvenimu. Siūloma parengti spec. kursus, įtraukiant į mokymo planus Kenigsbergo istoriją⁷⁴.

Skaitydamas protokolą, beveik aiškiai pajunti, kaip po tokios akivaizdžios erezijos posėdžių salėje įsivyrąja tylą. Niekas, beje, nebuvo pasirengęs prieštarauti iš esmės. Veikiausiai iš netikėtumo. Bet apie mokslinės tarybos narių reakciją galima spėti iš tos pačios dienos priimto sprendimo, kuris, ko gero, buvo tiesioginis atsakymas į Melnikovos demaršą. Nutarimo specialiame punkte buvo konstatuota, kad instituto dėstytojai *taip pat netyrinėja jaunos Kaliningrado srities istorijos ir ūkio bei kultūros vystymosi*. Taryba nusprendė rekomenduoti katedroms įtraukti į darbo planus jaunos tarybinės Kaliningrado srities ūkio ir kultūros būklės bei vystymosi tyrinėjimus⁷⁵.

Kalbant apie pačią A. V. Melnikovą, jai buvo pradėta reikšti pretenzijas kitais aspektais. Vadovybė ir kolegos kritikavo ją, pavyzdžiui, už tai, kad savo paskaitose apie viduramžius ji laikosi ydingos metodologijos ir nevykdo draugo Stalino nurodymų⁷⁶. Auklėti augančią kartą su tokia charakteristika nebuvo jokių galimybių, ir kitais, 1950, metais *ydingos metodologijos* skleidėja institute jau nebedirbo⁷⁷.

Antras įvykis atsitiko 1952–1953 mokslo metais, kai Istorijos katedros posėdyje į TSRS istorijos kurso kursinių darbų tematiką III kurso studentams ypatingu sprendimu papildomai buvo įtraukta pirmoji kraštotyrinė tema – *Rytų Prūsijos placdarmo likvidacija*⁷⁸.

Kaliningrado pedagoginės mokyklos planų, ataskaitų, pedagogų tarybos posėdžių protokolų ir patikrinimo aktų 1947–1953 m. analizė taip pat neabejotinai įrodo, kad krašto istorija nebuvo dėstoma netgi užklasinėje veikloje⁷⁹. Vieną kartą 1947 m. į auklėjamojo darbo planą buvo įtrauktas pranešimas *Kaliningrado miesto ir Kaliningrado srities istorija*, tačiau perskaitytas jis nebuvo⁸⁰. Ir 1952 m. balandžio mėn. apskrities švietimo skyriaus inspektorė E. A. Bondarevskaja, stebėdama istorijos pamoką, išsakė tokią pastabą: *Dėstydamas 1805–1807 metų karo įvykius, mokytojas skiria nepakankamą dėmesį kraštotyrinei medžiagai; mokiniai, ypač 1–6 klasių, neasocijuoja karinių veiksmų Prūsų Ylavos, Frydlando rajonuose su Kaliningrado srities teritorija*⁸¹.

Ne mažiau griežtas, nors ir neviešas, draudimas studijuoti vietos istoriją galiojo ir mokykloje. Srities mokytojų tobulinimosi institutas organizavo be galo daug kvalifikacijos tobulinimo kursų ir mokslinių-praktinių seminarų mokytojams istorikams pačiomis įvairiausiomis temomis, kartais netgi ir egzotinėmis⁸², tačiau su krašto istorija neturinčiomis jokio ryšio.

Regis, intensyvios kraštotyrinės veiklos labiausiai reikėjo tikėtis iš Kaliningrado muziejaus, įkurto 1946 m. rugpjūčio 7 d. srities civilinių reikalų valdybos nutarimu, darbuotojų. Tačiau muziejus ilgai neturėjo patalpų istorinei ekspozicijai, o šeši jo moksliniai darbuotojai glaudėsi trijuose kambariuose, nepritaikytame tokiam darbui pastate Telmano gatvėje⁸³. Oficialiai muziejus buvo vadinamas Kraštotyros [muziejumi], tačiau pirmaisiais metais jį dažniausiai vadindavo 1941–

⁷⁴ GAKO, f. 19, b. 13, l. 29.

⁷⁵ Ibid., f. 65, ap. 1, b. 13, l. 30.

⁷⁶ Ibid., b. 14, l. 8–8 apv.

⁷⁷ Žr. Pedagoginio instituto 1950–1951 m. m. ataskaita (Ibid., b. 24).

⁷⁸ Ibid., b. 48, l. 100.

⁷⁹ Ibid., f. 424, ap. 1, b. 5, 6, 9, 14, 16, 20, 27.

⁸⁰ Ibid., b. 5, l. 3, 13.

⁸¹ Ibid., b. 27, l. 36.

⁸² Vien ko vertas, pavyzdžiui, 1951 m. spalio mėnesį vykęs trijų dienų seminaras 5–7 klasių mokytojams istorikams, kuriame buvo nagrinėjama tokia „gyvybiškai svarbi“ kaliningradiečiams tema kaip: *Apie miuridizmo ir Šamilio judėjimo nukrypimus ir atskleidimą* (Ibid., f. 127, ap. 1, b. 6, l. 8).

⁸³ CCHIDNIKO, f. 1, ap. 4, b. 106, l. 7. 1949 m. pradžioje muziejus gavo pastatą toli nuo miesto centro, B. Chmelnickio g. 19/21, kuriam būtinai reikėjo kapitalinio remonto (GAKO, f. 289, ap. 7, b. 61, l. 39–40).

1945 metų Tėvynės karo muziejumi, kas iš esmės atitiko jo veiklos turinį. Nuo 1947 m. muziejaus darbuotojai organizuodavo kilnojamasias karinio-patriotinio pobūdžio parodas (Pergalės dienos, Raudonosios armijos metinėms), susietas ir su kitomis šventėmis bei kitokiais išsimintiniais įvykiais srities gyvenime (Kovo 8-oji, sėjos ir derliaus kampanijos ir pan.). Antai kilnojamoji paroda *Kovoje už aukštą derlių ir aukštą galvijų produktyvumą – lygiuokimės į pirmūnus* 1949 m. buvo demonstruojama devyniuose srities rajonuose⁸⁴.

1949 m. gegužės 12 d. Srities vykdomasis komitetas priėmė nutarimą № 491 *Dėl istorinių ir meno vertybių, priklausančių Kaliningrado srities teritorijos organizacijoms ir privatiems asmenims, perdavimo Srities kraštotyros muziejui*. Visų įmonių ir įstaigų vadovai privalėjo pranešti apie esančius pas juos daiktus, turinčius muziejinę vertę, o paskui neatlygintinai perduoti muziejui. Kad nebūtų skirtingų interpretacijų, apie kokias būtent vertybes kalbama, nutarimas paaiškino, jog kalbama apie daiktus, kurie galės supažindinti darbo liaudį su Didžiojo Tėvynės karo istorija, kultūra ir heroizmu⁸⁵.

Muziejaus veikla sulaukdavo nemažai priekaištų, tarp jų ir iš VKP(b) CK inspekcinės brigados, kuri atvyko į sritį 1951 m. pradžioje. Tuo reikalu sudarytoje pažymoje tuometinis muziejaus direktorius I. G. Kovtunas prisipažįsta, kad muziejaus kolektyvas praleido momentą surinkti istorinius ir kitokius fondus, ypač apie Kenigsbergo šturmą, kurie prarasti *dėl atmosferinių veiksnių ir laiko*. Visus tuos metus muziejaus rinkiniai pasipildydavo perkant paveikslų kopijas (ne visuomet vertingas), skulptūras⁸⁶ ir vaizdines mokymo priemones. 1950 m. balandžio 1 d., t. y. baigiantis ketvirtiesiems veiklos metams, muziejaus kolekcijoje, pagrindiniame fonde, buvo tik 206 eksponatai!⁸⁷

1949 m. muziejus parengė pirmąją stacionarią parodą *Kaliningrado srities ūkio ir kultūros statybos trejų metų rezultatai*. Ją aplankė du tūkstančiai žmonių. 1950 m. gegužės mėnesį buvo atidaryta nuolatinė ekspozicija. Ją sudarė trys dalys, kurias parengė atitinkamai tarybinio laikotarpio istorijos, [srities] gamtos ir Didžiojo Tėvynės karo skyriai. Mokslinis darbas muziejuje buvo atliekamas tik viena kryptimi ir buvo susijęs su kasinėjimais, kuriuos srities teritorijoje vykdė TSRS MA archeologai⁸⁸. Savaiame suprantama, jokių pėdsakų apie [medžiagos] rinkimą, o juolab viešą eksponatų, susijusių su ikikarine vokiškąja istorija, demonstravimą, archyvuose šaltiniuose nerasta⁸⁹. Tik 1952 m. muziejaus darbo planuose buvo numatyta parengti ekspoziciją *Kaliningrado srities istorinė praeitis*, kurios pagrindą turėjo sudaryti archeologinių kasinėjimų medžiaga⁹⁰.

Beje, tiek partiniai organai, tiek ir valstybinė cenzūra budriai prižiūrėjo muziejaus ekspozicijos turinį. 1947–1957 m. *obllito* ataskaitose dalis apie muziejus paprastai baigdavosi: *Pažeidimų nėra*⁹¹. Cenzūrai įsikišti teko tik du kartus. Pirmą kartą pretekstu tapo „karinio-ekonominio pobūdžio“ valstybinių paslapčių atskleidimo tikimybė⁹².

⁸⁴ GAKO, f. 289, ap. 7, b. 7, l. 36; b. 12, l. 33; b. 17, l. 39; ap. 8, b. 13, l. 69.

⁸⁵ Ibid., ap. 8, b. 9, l. 9.

⁸⁶ Skulptūra irgi pasirodė esanti nekokybiška. Čia kalbama kaip tik apie kompoziciją „Leninas ir Stalinas“, kurią muziejus įsigijo 1949 m. už 16 400 rublių (Ibid., ap. 8, b. 13, l. 71).

⁸⁷ Ibid., ap. 7, b. 61, l. 39–41.

⁸⁸ Ibid., l. 44.

⁸⁹ Muziejaus ataskaitose 1951 m. paminėta tik apie pusantro tūkstančio neapdorotų paleontologinių pavyzdžių, iškastų iš buvusio Geologijos muziejaus griuvėsių (Ibid., ap. 8, b. 25, l. 63). Ir po dvejų metų įsakyme dėl Srities kultūros ir švietimo skyriaus darbo 1953 m. gegužės 22 d. buvo nurodyta atlikti paleontologinių ir geologinių eksponatų mokslinį apdorojimą; bendras jų skaičius šį kartą nurodomas apie 10 tūkstančių vienetų (Ibid., b. 29, l. 99–100).

⁹⁰ Ibid., b. 25, l. 64.

⁹¹ Žr. pavyzdžiui: Ibid., f. 232, ap. 6, b. 11, l. 123.

⁹² 1951 m. *obllitas* uždraudė Kraštotyros muziejui eksponuoti srities žemėlapius, pramonės įrangos maketus, pramonės objektų piešinius, tarp jų ir siurblinės, tris siurblinės fotografijas, srities vystymosi ekonominių rodiklių diagramą ir tos nelemtos siurblinės maketą (Ibid., b. 9, l. 24–28).

Praėjus šešeriems metams Kaliningrado cenzoriams pavyko užgniaužti tikrą *politinę-ideologinę diversiją*. 1957 m. *obllito* ataskaitoje sakoma: *Kraštotyros muziejaus skyriuje „Didysis Tėvynės karas“ eksponuoti buvo skirtos vokiškos nuotraukos, vaizduojančios mitingą Kaliningrado (!) mieste ir hitlerinės kariaunos paradą. Keturių tokių nuotraukų neleista eksponuoti. Klausimas suderintas su TSKP apskrities komitetu*⁹³.

Išspręsti Rytų Prūsijos istorijos tyrinėjimo klausimą ėmėsi organizacija, iš kurios tikėtis tokios iniciatyvos buvo galima mažų mažiausiai – Kaliningrado kultūros ir poilsio parkas. 1947 m. ataskaitoje tarp svarbiausių parko kolektyvo darbo planų⁹⁴ paskutiniu, šeštuoju, punktu buvo pažymėta: *Rytų Prūsijos istorinės praeities nagrinėjimas ir Kaliningrado srities vystymosi perspektyvos*⁹⁵. Šitoji formuluotė sąžiningai buvo perrašinėjama Kultūros ir poilsio parko [KPP] planuose bei ataskaitose ir vėlesniais metais⁹⁶.

Kaip, iš kur, kokių būdu šis eretiškas tikslas pakliuvo į oficialius dokumentus ir keletą metų juose figūravo? Archyvų dokumentai nepateikia atsakymo. Tačiau akivaizdu, kad nežinomo Rytprūsijos istorijos gerbėjo iniciatyva liko paprasčiausiai nepastebėta aukštesnėse instancijose, o ryški frazė, kartą pakliuvusi, vėliau mechaniškai metai iš metų buvo perspausdinama kituose planuose arba ataskaitose. O dėl KPP darbuotojų praeities tyrinėjimo jokių pėdsakų šiandieną nerandama.

Iš paminklų gyvenimo

Tuo pat po karo sąvokos *paminklas, istorinis paminklas, kultūros paminklas* buvo vartojamos tik kalbant apie tarybinių karių, žuvusių Rytų Prūsijoje, palaidojimo vietas. Pirmasis srities vykdomojo komiteto nutarimas dėl Raudonosios armijos karių kapų tvarkymo datuojamas 1947 m. spalio 3 d. (iki tol laidojimu užsiėmė karinė valdžia ir civilinės valdybos). Jame, tarp kitko, buvo nustatyta: *Visose broliškose kapavietėse panaikinti individualius paminklus ir pakeisti vienu bendru paminklu – monumentu iš granito, marmuro arba plytų*. Tuo pačiu nutarimu buvo patvirtintas vienodas kapaviečių tvarkymo standartas. Visi kapai privalėjo turėti memorialinę lentą su užrašu *Amžina šlovė didvyriams, žuvusiems kovose už mūsų tarybinę Tėvynę*⁹⁷. Iš esmės svarbiausia buvo tai, kad taip nuo antkapių dingo bet koks priminimas apie Rytų Prūsiją ir ankstesnius šių žemių šeimininkus.

Tiktai po trejų metų srities vykdomasis komitetas pradėjo tvirtinti istorinių paminklų sąrašus. Vykdydamas 1950 m. vasario 24 d. nutarimą, srities vykdomasis komitetas kreipėsi į RTFSR vyriausybę, prašydamas Kaliningrado srities teritorijoje užregistruoti keturis visasajunginės reikšmės paminklus (obeliską 1200 gvardiečių Kaliningrado mieste, karių kapus Černiachovske, paminklą

⁹³ GAKO, f. 232, ap. 6, b. 18, l. 9–10.

⁹⁴ Planai buvo tokie: penkmečio propaganda, pasirengimas Spalio [revoliucijos] metinėms, Lenino ir Stalino biografijų studijavimas, tarybinio mokslo, technikos ir kultūros laimėjimų propaganda, laisvalaikio organizavimas.

⁹⁵ GAKO, f. 631, ap. 1, b. 8, l. 11. Įdomu, kad šis punktas „persikėlė“ į Kaliningrado kultūros ir švietimo skyriaus darbo 1947 m. suvestinę ataskaitą (skyrius apie parko darbą) (Ibid., b. 5, l. 6).

⁹⁶ 1950 m. darbo planuose ji buvo modifikuota: *Rytų Prūsijos istorinės praeities, Kaliningrado miesto ir Kaliningrado srities dabarties ir ateities (!) studijavimas* (Ibid., b. 8, l. 78). KPP 1953 m. ataskaitose buvo dar labiau patikslinta: *Mūsų krašto istorinės praeities, Kaliningrado miesto ir Kaliningrado srities dabarties ir ateities studijavimas* (Ibid., f. 68, ap. 1, b. 8, l. 2).

⁹⁷ GAKO, f. 297, ap. 1, b. 12, l. 17–20. Šis srities vykdomojo komiteto nutarimas rėmėsi TSRS LKT 1946 m. vasario 18 d. nutarimu. 1947 m. Kaliningrade karių kapai buvo išsibarstę 44 vietose (karių kapai originale vadinami brolių kapais – *vert. past.*)

generolui Černiachovskiui, medinį obeliską Nesterovo rajone) ir 6 respublikinės reikšmės paminklus (visi – Antrojo pasaulinio karo laikų kapai)⁹⁸.

Nepaisant visų sprendimų, valdžia vietose neskirdavo reikiamo dėmesio tarybinių karių kapavietėms sutvarkyti. Tai liudija Istorinių paminklų įskaitos ir apsaugos tikrinimo aktas, surašytas 1951 m. rugsėjo 24 d. Komiteto kultūros-švietimo įstaigoms prie RTFSR Ministrų tarybos vyresniosios inspektorės A. V. Kopylovos. Akte konstatuojama, kad iš 250 įskaitoje esančių karių kapų 133 stovi mediniai obeliskai, jau visiškai sutrūniję. Be to, srityje esama dar 727 neįskaitytų (t. y. neturinčių savo paso su aprašymu) karių kapų ir 2252 atskirų kapelių, kurių būklė charakterizuojama kaip *apleisti*. Inspektorė iš Maskvos kritikavo vietos valdžią ir dėl paminklų propagandos stokos spaudoje, per radiją, paskaitose ir ekskursijose⁹⁹.

1952 m. birželio 1 d. pagal slaptas srities karinio komisariato ataskaitas tų metų pradžioje srityje buvo 916 karių ir 3195 individualūs kapai, kuriuose buvo palaidoti 24 692 Raudonosios armijos kareiviai ir karininkai. Dar 265 kapai liko neištirti. 1946–1952 m. srityje buvo pastatyti 59 fundamentalūs paminklai, o reikėjo pastatyti dar mažiausiai 120¹⁰⁰. Armijos atstovai nuolatos skųsdavosi, kad karių kapinės yra netvarkomos, kapeliai apaugo krūmais, paminklai sutręšo¹⁰¹.

Geriau sekėsi statyti paminklus tarybiniam vadams. Tokių skulptūrų gamyba šalyje buvo pramoninė, ir jas gauti nebuvo jokių kliūčių. Be to, ir įvairios skulptorių dirbtuvės ar individualūs dailininkai beveik užversdavo vietinę valdžią pasiūlymais ir Lenino, Stalino, Kalinino bei kitų tarybinių vadų paminklų projektais¹⁰².

Centrinę kompoziciją buvo planuojama pastatyti prie Luizės kirchės vokiečių parko teritorijoje, kuri buvo plečiama iki 8590 ha šalia esančių vokiečių kapinių sąskaita¹⁰³. Pagal neįgyvendintą architekto Michailovskio projektą centrinė parko alėja turėjo atvesti *į plačią aikštę, kur stovi gigantiška didžiojo mūsų šalies vado – generalissimo Stalino figūra*. Centrinę figūrą buvo planuojama apjuosti gėlėmis, be to, gyvų gėlių kilimai turėjo atkurti draugo Stalino bendražygių portretus – Andrejaus Aleksandrovičiaus Ždanovo, Michailo Ivanovičiaus Kalinino ir kitų¹⁰⁴.

Ypatingas dėmesys, aišku, buvo skiriamas visasajunginio seniūno, „senelio Kalinino“ paminklo statybai, – jo vardu buvo pavadinta sritis. Nuo 1949 m. srities valdžia rūpinosi Maskvoje gauti pusę milijono rublių Kalinino paminklui. Tie prašymai kartojosi 1950 ir 1951 metais. Galų gale RTFSR Ministrų taryba įgaliojo Valstybės plano komitetą išspręsti paminklo statybos klausimą 1952 metais¹⁰⁵.

Trečioji istorijos ir kultūros paminklų kategorija (greta tarybinių karių palaidojimo vietų ir paminklų vadams) pirmaisiais pokario metais – archeologų nustatytos iki Ordino periodo gyvenvietės ir palaidojimai (1951 m. buvo pasportizuoti 34 archeologiniai paminklai)¹⁰⁶. Jokie kitokie architektūriniai statiniai ar skulptūros (pilys, bažnyčios, tiltai, geležinkelio stotys, visuomeniniai ir gyvenamieji pastatai, monumentaloji ir parkų skulptūra) ne tik nebuvo laikomi istoriniais paminklais, bet netgi praktiškai nebuvo minimi oficialioje dokumentacijoje.

⁹⁸ GAKO, f. 289, ap. 8, b. 18, l. 1–5.

⁹⁹ Ibid., ap. 7, b. 61, l. 14–19.

¹⁰⁰ CChIDNIKO, f. 1, ap. 11, b. 100, l. 18–21.

¹⁰¹ Ibid., l. 1–2 (Iš 11-osios gvardijos armijos štabo slaptos laiško srities partijos komitetui ir vykdomajam komitetui, 1952 m. gegužės 17 d.).

¹⁰² Srities vykdomojo komiteto archyvine fonde yra išlikusios fotografijos keleto tokių paminklų projektų (GAKO, f. 297, ap. 1, b. 110, l. 133 ir kiti).

¹⁰³ Ibid., f. 289, ap. 7, b. 58, l. 59–61.

¹⁰⁴ Ibid., f. 19, ap. 1, b. 22, l. 302–304.

¹⁰⁵ CChIDNIKO, f. 1, ap. 4, b. 52, l. 216; ap. 9, b. 92, l. 58; b. 113, l. 39.

¹⁰⁶ GAKO, f. 289, ap. 7, b. 61, l. 15.

Vienintelė išimtis, padaryta vokiškosios praeities paminklui, lietė Imanuelį Kantą (apie tai toliau) ir Barklajų de Toli. Minėtame sąraše paminklų, dėl kurių Maskvoje rūpinosi Kaliningrado valdžia – kad suteiktų aukštesnį visasajunginės reikšmės paminklo statusą, atskirame lape (galima spėti, įtraukus į srities vykdomojo komiteto sprendimą paskutinėmis minutėmis) buvo paminėtas vokiečių pastatytas paminklas rusų karvedžiui Barklajui de Toliui. Jis stovėjo Černiachovsko rajono Kalugos apylinkės Kaliningrado kolūkio teritorijoje. Dokumente lakoniškai aprašytas pats paminklas: *Ketaus keturkampis monumentas, aukštis 4,1 metro, užrašai rusų ir vokiečių kalbomis*¹⁰⁷.

6-ojo dešimtmečio pradžioje pasirodė pirmieji projektai sukurti atminties ženklus, neturinčius ryšio su paskutiniu karu. Srities kultūros skyriaus planuose 1951 m. buvo numatyta pakabinti memorialinių lentų Petro Pirmojo ir Suvorovo buvimo Kenigsberge vietose¹⁰⁸.

Šis projektas liko nerealizuotas. Vėliau, 1955 metais, Kaliningrade, Kutuzovo gatvėje, buvo pastatytas betoninis A. V. Suvorovo biustas¹⁰⁹. Petro Pirmojo apsilankymą Kenigsberge iš dalies įamžino dailininkai. Srities 2-osios dailės parodos 1951 m. kataloge paskutiniu, 58-uoju, numeriu įrašytas tarybinių dailininkų sąjungos nario E. V. Čarnomskio, gim. 1908 m., [paveikslas] „Petras I Rytų Prūsijoje 1697 m. Piluvoje – Kenigsberge“¹¹⁰. Paveikslas buvo eksponuojamas, nors ir nebuvo užbaigtas. Jo demonstravimas, pagal oficialių ataskaitų informaciją, sulaukė daugybės skirtingų nuomonių¹¹¹.

Dar viena iniciatyva gimė provincijoje: 1951 m. spalio 26 d. Bagrationovsko partijos rajono komiteto sekretorius kreipėsi į partijos srities komitetą prašydamas pastatyti mieste paminklą karvedžiui P. I. Bagrationui. Prašymas rėmėsi darbo žmonių priekaištais dėl istorinės neteisybės, *kadangi nėra jokių atminimo ženklų rusų kariams ir rusų karvedžiams, kovojusiems mūsų žemėje 1807 m. su Napoleonu. Šią padėtį rajono komiteto sekretorius laikė visiškai netinkama, kadangi Bagrationas įveikė anuomet nenugalimais laikytus Napoleono karius. Napoleonas ir jo gvardija turėjo bėgti nuo rusų armijos ir rusų kazokų*¹¹².

1954 m. srities kultūros valdyba, sudariusi Kaliningrado srities paminklų sąrašą, pateikė tokią jų klasifikaciją: 1. archeologiniai – 23 paminklai; 2. rusų kovinės šlovės istoriniai paminklai – 3 (be monumento Barklajui de Toliui, jiems buvo priskirtos dvi rusų karių 1807 m. palaidojimo vietos Pravdinske); 3. memorialiniai – 1 (I. Kanto kapas); 4. 1941–1945 m. Didžiojo Tėvynės karo istoriniai paminklai – 210¹¹³.

Po Stalino mirties situacija pamažu pradėjo keistis. 1954 m. gegužės 2 d. srities muziejaus direktorius I. G. Kovtunas išsiuntė oficialų laišką kultūros skyriaus viršininkui M. S. Šumichinui, siūlydamas perimti valstybės apsaugon Kenigsbergo mokslininkų nekropolį, [esantį] observatorijos rajone. Laiške buvo rašoma, kad visą teritoriją aplink observatoriją vokiečiai buvo pavertę gynybos taškais, todėl *paminklų granitiniai postamentai buvo sugriauti ir paversti gynybiniais įtvirtinimais*.

¹⁰⁷ GAKO, f. 289, ap. 8, b. 18, l. 6. Vienam ar kitam paminklui valstybės saugomo paminklo statuso suteikimo procedūra buvo gana sudėtinga. Dėl to reikėjo gauti Markso-Engelso-Lenino-Stalino instituto prie TSKP CK leidimą, kartu sudėrinus jį su atitinkamais TSRS Mokslų akademijos skyriais bei institutais ir gavus Mokslinės-metodinės tarybos kultūros paminklų apsaugos prie TSRS Mokslų akademijos Prezidiumo pritarimą (žr.: Ibid., f. 68, ap. 2, b. 9, l. 6).

¹⁰⁸ Ibid., ap. 7, b. 61, l. 7.

¹⁰⁹ Ibid., f. 68, ap. 2, b. 4, l. 7.

¹¹⁰ Tai buvo aliejumi tapyta drobė, pati didžiausia parodoje (225 x 165 cm) (CChIDNIKO, f. 1, ap. 9, b. 113, l. 22 apv.).

¹¹¹ Tolesnis paveikslo likimas nežinomas. Dailininkas Čarnomskis 1953 m. iš Kaliningrado persikėlė gyventi į Ulan Ude (žr.: GAKO, f. 68, ap. 1, b. 4, l. 11; b. 5, l. 10–11; b. 18, l. 9).

¹¹² CChIDNIKO, f. 1, ap. 9, b. 113, l. 32. Gipsinis paminklas Bagrationui mieste buvo pastatytas 1954 m. (GAKO, f. 68, ap. 2, b. 4, l. 8).

¹¹³ GAKO, f. 68, ap. 2, b. 1, l. 1–72.

Nekropolis, – tęsė I. G. Kovtunas, – apaugo krūmokšniais ir žole, sunku buvo jį rasti. Pagaliau surastas astronomo Beselio kapas; granitinis kubas su užrašu Fr. Wilg. Bessel [Friedrich Wilhelm Bessel] buvo rastas tranšėjoje, užpiltas žemėmis. Dabar jis pastatytas į vietą, tačiau bronzinis Beselio biustas nerastas. Nekropolyje nustatytos vietos profesoriaus Noimano [Franz Neumann] ir profesoriaus Kaspario [Robert Caspary] kapų, dėl kurių antkapių atstatymo reikia imtis skubiausių priemonių ir tęsti paieškas toliau. Būtina nuspręsti galbūt teritoriją aptverti tvorele ir pakabinti reikalingus užrašus. Priedu trumpas Beselio, Noimano ir Kaspario charakteristikas, taip pat observatorijos griuvėsių fotografijas¹¹⁴.

Šioji iniciatyva buvo realizuota jau kitais metais, sudarant papildomą saugomų paminklų sąrašą. Beje, 1955 m. sąrašė buvo įvesta nauja paminklų klasifikacija. Prie archeologinių ir istorinių (brolišių kapų) paminklų prisidėjo meno paminklai. Čia pirmuoju numeriu figūravo 1953 m. Kaliningrado centre pastatytas monumentas Stalinui, toliau išvardyti paminklai rusų karvedžiams ir tarybiniam didvyriams. Tai pačiai kategorijai buvo priskirtas I. Kanto kapas, F. Šilerio paminklas Teatro aikštėje, taip pat dar vienas paminklas iš dirbtinio granito, esantis zoologijos sodo teritorijoje, kuris buvo aprašytas tokiu būdu: *Memorialinis paminklas, figūra visu ūgiu, palinkusi, žyiam austrų poetui Minezingeriui, daugelio dainų autoriui. Paminklas pastatytas 1933 metais¹¹⁵.*

Tarp aštuonių memorialinių paminklų 1955 m. *Sąrašė* viena pusė jų yra rusų ir tarybinių karių broliški kapai, kita pusė – laidojimo vietos su antkapiniais paminklais keturių vokiečių mokslininkų: Besselio, Neumanno, Caspary, Rupp (Julius Rupp)¹¹⁶.

Palankūs pokyčiai po TSKP XX suvažiavimo ir prasidėjęs „atšilimas“ radikaliai keitė požiūrį ir į kultūros paveldą Rytų Prūsijoje. Tuo metu iniciatyvą pradėjo rodyti pavieniai asmenys, rusų inteligentijos atstovai.

1956 m. rugsėjo 5 d. Istorijos ir architektūros paminklų apsaugos valdyba prie TSRS Ministrų tarybos gavo laišką nuo kaliningradiečio mokytojo Prochorechino, nurodžiusio savo tikslų namų adresą. Laiškas pradedamas konstatuojant faktą, kad Kaliningradas turi savo turtingą istoriją ir daug istorijos paminklų. *Nežinia kam nurodžius, – tęsė laiško autorius, – Karališkoji pilis griauinama siekiant utilizuoti plytas, nors jų ir taip užtenka į valias. Gaila, kad toks istorijos paminklas nebus išsaugotas palikuonims. Juk daugelis atvykę į Kaliningradą panorės jį pamatyti, o išsaugoti [pilį] nuo visiško suniokojimo dar yra laiko. Tokia ne tik mano nuomonė, bet ir daugelio kaliningradiečių, siekiančių išsaugoti istoriją¹¹⁷.*

Persiūsdama šį laišką į Kaliningradą, Kultūros ministerija pareikalavo iš srities valdžios pažymos apie istorinę ir meninę reikšmę Karališkosios pilies Kaliningrado mieste, idant būtų išspręstas klausimas apie jos perėmimą valstybės apsaugai. Į šį prašymą Kultūros valdybos viršininko

¹¹⁴ GAKO, f. 68, b. 3, l. 10–11. Fotografijų byloje nėra.

¹¹⁵ Ibid., b. 4, l. 7–9. (*Sąrašai istorinių paminklų, esančių Kaliningrado srities teritorijoje*, 1955 m. spalio 1 d.). Viduramžiais minezingeriais vadino vokiečių riterių poetas. Iš pradžių šis terminas buvo suprastas kaip tikrinis vardas. Kituose dokumentuose poetas įvardytas kaip Walther von Der Vogelwende arba Walther Vonder Vogelweide [tikrasis vardas Walther von der Vogelweide], nurodant gyvenimo metus (1170–1230) (žr.: Ibid., b. 5, l. 2; b. 6, l. 19; b. 7, l. 4–6).

¹¹⁶ *Sąrašė* jie apibūdinami taip: *Vokiečių astronomo Beselio Fridricho Vilhelmo (1784–1846) kapas. Keturkampis plokščias pjedestalas, pilkas granitas, forma keturkampė, dydis 1,5 m; Kenigsbergo universiteto profesoriaus, botaniko, botanikos sodo direktoriaus Roberto Kaspario kapas. Kapas su keturkampiu pjedestalu, marmuras, dydis 1,5 m; Žyiaus vokiečių mokslininko, Kenigsbergo universiteto fizikos ir mineralogijos profesoriaus Noimano Franco, 1798–1985, kapas. Kapas su plokščiu dangčiu, pilkas granitas, dydis 1,5 m. Būklė patenkinama. Visi trys kapai buvo „profesorių“ nekropolyje, į šiaurės vakarus nuo astronomijos observatorijos. Istorijos mokslų daktaro, universiteto profesoriaus Juliaus Rupp kapas buvo Saloje, jo aprašymo nėra (Ibid., b. 4, l. 10–12). Apie J. Ruppą žr.: Гаузе, Ф. Кёнигсберг в Пруссии. История одного Европейского города. Реклингхаузен, 1994, с. 184.*

¹¹⁷ GAKO, f. 68, ap. 2, b. 9, l. 44.

M. Šumichino ranka rugsėjo 28 d. buvo užrašyta tokia rezoliucija: <...> *paruošti atsakymą, kad pilis sugriauta visiškai karo metu ir nėra reikalo imti ją apsaugon. Jos vietoje bus pastatyti Tarybų Rūmai*¹¹⁸. Tokia dvasia paruoštas atsakymas ir iškeliavo į Maskvą¹¹⁹.

Vis dėlto tikėtina, kad dėl mokytojo Prochorechino kreipimosi, kaip galbūt ir dėl kitų kaliningradiečių inteligentų iniciatyvos, buvo priimtas istorinis srities vykdomojo komiteto 1956 m. spalio 22 d. sprendimas Nr. 480 *Dėl priemonių suregistruoti ir išsaugoti istorijos, archeologijos, meno ir architektūros paminklus*. Juo Kultūros valdyba bei Statybos ir architektūros skyrius buvo įpareigoti *nustatyti ir įtraukti į įskaitą paminklus*. <...> *šis darbas Kaliningrado mieste turi būti užbaigtas iki 1956 m. gruodžio 15 d., o rajonuose ir kituose srities miestuose – iki 1957 m. balandžio 15 d.* Kartu buvo siūloma parengti priemones paminklų apsaugai (konservavimui, remontui ir teritorijų aplink paminklus sutvarkymui). Sprendimas įpareigojo rajonų vykdomuosius komitetus neleisti ardyti ir griauti istorijos, meno ir architektūros paminklų¹²⁰.

Šis sprendimas atvėrė kelią tikram perversmui vertinant vokiškus paminklus. Srities biudžete pradėta skirti lėšų jų remontui ir restauravimui¹²¹. Atsirado daugybė sąrašų vokiškų paminklų, kurie buvo įrašomi įskaiton, techniškai tyrinėjami ir pasportuojami. Naujuose sąrašuose atsirado daugelis visuomeninių pastatų, fortifikacinių įrenginių, pilių, kirchių, tiltų, taip pat *taikomojo meno* kūrinių (skulptūra *Stumbrų mūšis*, dviejų elnių skulptūros ir kt.)¹²².

Kas išgelbėjo Imanuelio Kanto kapavietę nuo sugriovimo?

Pirmasis oficialus sprendimas dėl krašto vokiškosios praeities paminklų buvo priimtas 1947 m. balandžio 17 d. VKP(b) Kaliningrado miesto komiteto biuro posėdyje. Dokumentas skelbė:

Dėl Imanuelio Kanto kapo apsaugos ir sutvarkymo

Kadangi Imanuelio Kanto kapas yra apleistas, o priėjimai prie jo užversti sudaužytų kaimyninių pastatų griuvėsiais, VKP(b) MK biuras nusprendžia:

- *Įpareigoti Miesto civilinę valdybą per savaitę organizuoti išvalymą nuo griuvėsių ir Kanto kapą sutvarkyti tinkamu būdu. Miesto [civilinei] valdybai iki balandžio 18 d. nustatyti kapo apsaugojimą.*
- *Pavesti Miesto civilinei valdybai (drg. Dolgušinui), suderinus su Srities civilinių reikalų valdyba, pagaminti memorialinę lentą prie Kanto kapo. Įpareigoti VKP(b) MK Agitacijos ir propagandos skyrių (drg. Kudriašova) paruošti užrašo tekstą, remiantis klasikais*¹²³.

Beveik po mėnesio, gegužės 12 d., miesto komiteto sekretorius Bulgakovas išsiuntė tokio turinio laišką Popkovui, miesto komunalinio ūkio viršininkui:

Vykdam 1947 m. balandžio 17 d. VKP(b) MK biuro nutarimą, tarp [kitų] priemonių filosofo Imanuelio Kanto sutvarkymui, Jūs privalote ant kapo pastatydinti memorialinę lentą su tekstu:

¹¹⁸ GAKO, f.68, ap. 2, b. 9, l. 47.

¹¹⁹ Jame buvo rašoma, kad pilis sugriauta 75–80% ir išsaugoti ją jokių galimybių nėra (Ibid., l. 50).

¹²⁰ Ibid., b. 6, l. 7.

¹²¹ Žr. F. Schillerio paminklo kapitalinio remonto sąmatą (14 719 rb), poeto Vogelweide's paminklo (911 645 rb), F. Schuberto paminklo (11 294 rb) (Ibid., b. 7, l. 1–7).

¹²² Žr.: Ibid., b. 6, l. 17–48; b. 7, l. 1–7; b. 8, l. 1–26; taip pat bylos 11, 12, 15, 15a. Srities vykdomojo komiteto 1957 m. spalio 2 d. nutarimu Nr. 423 buvo patvirtinti sąrašai kultūros paminklų, kurių apsaugą derėjo griežtai kontroliuoti ir kurių konservacija bei restauravimo-atstatymo darbai privalėjo būti atlikti. Šiame sąrašė buvo 14-a vokiečių meno paminklų ir 27 architektūros statiniai (Ibid., b. 6, l. 17–23).

¹²³ О сохранении могилы И. Канта (Аpie I. Kanto kapo išsaugojimą). In *Балтийский альманах*. Калининград, 2002, вып. 2, с. 9–10 (публикация В. А. Грицаенко).

„IMANUELIS KANTAS
1724–1804
STAMBUS BURŽUAZINIS FILOSOFAS IDEALISTAS
GIMĖ, NEIŠVYKDAMAS GYVENO
IR MIRĖ KENIGSBERGE

Memorialinės lentos vietą ant kapo, taip pat jos pagaminimo projektą iš anksto suderinkite su VKP(b) MK.¹²⁴

Pirmojo cituojamo dokumento publikacijos komentaruose sakoma, kad pirmaisiais pokario metais, kartu su ekonomikos atstatymu ir kultūrinės statytos pradžia, Kaliningrade buvo imtasi priemonių sutvarkyti ir apsaugoti I. Kanto kapą. Taigi atrodytų, kad kultūrinio praėjusių amžių palikimo išsaugojimo iniciatoriai buvo miesto partiniai vadovai.

Tačiau toks iš tiesų beprecedentis miesto komiteto sprendimas slepia kažkokią paslaptį. Kodėl staiga, praėjus dvejiems metams po karo, valdžia prisiminė filosofą idealistą? Iš kur tokia skuba (tučtuojau paskirti apsaugą ir pan.)? Buvusio partinio archyvo fonduose kol kas nepavyko rasti atsakymų į šiuos klausimus. Tačiau situaciją gali praskaidrinti viena byla iš Srities archyvo, kurioje saugomi keturi to meto dokumentai.

Pirmaisiais 1947 m. mėnesiais (tikslī data nežinoma) centrinio laikraščio *Izvestija* redakcija gavo laišką iš kažkokio piliečio V. V. Liubimovo, kuris ėmėsi ginti I. Kanto kapavietę.

Buvusiame Kenigsberge, – rašė Liubimovas, – ilgą laiką gyveno ir dirbo klasikinio vokiečių idealizmo pradininkas Immanuelis Kantas. Remdamasis F. Engelso vertinimais, laiško autorius nurodė vokiečių filosofo nuopelnus ir sielojosi dėl jo kapavietės išsaugojimo. Jis ne tik tiksliai nurodė kapo buvimo vietą, bet ir nupiešė planą, kaip ją lengvai surasti. Jo nuomone, ši vieta privalėjo būti perimta valstybės apsaugon, ir kuo greičiau, tuo geriau. Kaliningrado atstatymo procesas įsibėgėja, – rašė jis toliau, – ir veikiai priartės prie rajono, kur yra Kanto kapas. Cerkvė [t. y. Katedra – J. K.] visiškai sugriauta, jos liekanas laikui bėgant sunaikins, o su jomis gali sunaikinti ir kapą¹²⁵.

Atgalinis adresas laiške buvo nurodytas – Lvovo sritis (Ukraina), Rava Russkaja miestas, iki pareikalavimo. Greičiausiai siuntėjo adresas ir pavardė buvo išgalvoti. Visiškai tikėtina, kad pseudonimu „Liubimov“ prisidengė kaliningradietis, gerai suvokiąs vietines realijas, bet neišdrįsęs pasirašyti tikroju vardu.

Maskvos redakcijoje į šį laišką atkreipė dėmesį, o jo kopijas išsiuntinėjo į įvairias instancijas, tarp jų ir į Respublikinę muziejų valdybą bei Kultūros-švietimo įstaigų komitetą prie RTFSR Ministrų tarybos. Iš šio komiteto Liubimovo laiško kopija 1947 m. gegužės 26 d. buvo persiūsta Srities kultūros ir švietimo skyriaus viršininkui Gorbunovui, reikalaujant pranešti apie priimtas priemones Komitetui ir laiško autoriui¹²⁶.

Taigi archyve esantis nurodymas iš Maskvos atėjo jau po aukščiau cituoto Kaliningrado miesto komiteto nutarimo. Matyt, srities valdžia jau anksčiau gavo žinią apie Liubimovo laišką ir jo sukeltą susidomėjimą Maskvoje. Kitaip negalima paaiškinti toje pačioje byloje, kitame lape – po Liubimovo laiško kopijos – esančios pažymos, datuotos balandžio 10 d. Pažymą parengė srities muziejaus vyresnioji mokslinė bendradarbė V. I. Merzliakova. Pažyma buvo skirta RTFSR Ministrų tarybos inspektoriui drg. Okorokovui.

¹²⁴ *CChIDNIKO*, f. 2, ap. 1, b. 17, l. 3. Šio dokumento fragmentas spausdinamas aukščiau minėtos publikacijos rinkinyje *Baltijskij almanach* komentaruose.

¹²⁵ *GAKO*, f. 289, ap. 8, b. 3, l. 2.

¹²⁶ *Ibid.*, l. 1.

Joje buvo teigiama, kad Kaliningrade, dalyvaujant dviem vokiečiams vertėjams, apžiūrėtas Katedros soboras. Nustatyta, kad *bendras kapavietės* [matyt, čia kalbama apie visą soborą – J. K.] *vaizdas – visiškas sugriovimas bombardavimo metu, kad visi paminklai sugriauti, o išlikusieji tekstai parašyti vokiečių-lotynų kalbomis, kurių niekas iš dalyvaujančiųjų nemoka*. Apie I. Kanto kapą pasakyta, kad *jis yra išlikęs, išskyrus nuslydusią šoninę plokštę, kuri nesunku atitaisyti*¹²⁷.

Paskutinis bylos dokumentas yra dar viena panašaus turinio pažyma, be datos, parašyta istorinių ir archeologinių paminklų apsaugos vyresniojo inspektoriaus Lavrenkovo. I. Kanto antkapio aprašymas šiek tiek skiriasi: *[jis] yra išlikęs, išskyrus šoninį įtrūkimą š[iaurės] v[vakaru] antkapio kampe*¹²⁸.

Iš viso to galime daryti išvadą, kad pagrindinės krašto įžymybės – paskutinės didžiojo filosofo poilsio vietos – išsaugojimo iniciatyva gimė ne oficialiuose valdžios sluoksniuose (ji buvo privirsta reaguoti į nurodymus iš Maskvos), bet ėjo nuo privataus asmens, tarybinio piliečio V. V. Liubimovo, beveik tikrai buvusio Kenigsbergo / Kaliningrado gyventojų.

Kalbant apie Kanto kapą, jo likimas dar trejus metus liko neaiškus. Tik 1950 m. vasario 24 d. srities vykdomasis komitetas nutarė prašyti RTFSR Ministrų tarybos į visasajunginės reikšmės kultūros paminklų sąrašą įtraukti Kanto antkapį. Jis *Kreipimesi* aprašytas šitaip: *Vokiečių filosofo I. Kanto kapas (statytas vokiečių). Granitinis stačiakampis postamentas ant akmeninio pagrindo. Užrašas neaiškus. Išlikimas nepatenkinamas*¹²⁹.

1954 m. istorinių paminklų sąrašė I. Kanto kapas buvo pažymėtas kaip vienintelis srityje memorialinio tipo paminklas¹³⁰. Tų pačių metų balandžio 24 d. miesto laidojimo biuro vedėją drg. V. T. Sviatceva pasiekė toks prašymas: *Srities kultūros valdyba prašo Jūsų atlikti šiuos darbus kultūros valdybos sąskaita remontuojant ir restauruojant istorinius paminklus: 1. Ant Kanto kapo pastatyti 2 metrų aukščio geležinį-metalinį aptvėrimą. 2. Virš kapo sienoje, marmurinėje lentoje, užrašyti: „Kanto kapas, saugomas valstybės“*¹³¹. Tačiau kapas ir aplinka buvo sutvarkyti tik 1956 metais¹³².

Paskaitinė propaganda

Komunistų partijos ir tarybų valstybės ideologiniame darbe visuomet pirmaeilis vaidmuo buvo skiriamas gyvam žodžiui arba, paprasčiau kalbant, paskaitinei propagandai. 5-ojo dešimtmečio pabaigoje – 6-ojo dešimtmečio pradžioje srityje veikė keturios organizacijos, kurios rengė paskaitas gyventojams: srities lektorių biuras, lektorių grupė prie VKP(b) srities komiteto, Politinių ir mokslinių žinių skleidimo draugija (vėliau – *Žinijos* draugija) ir Koncertų-estrados biuro lektoriumas. Bendras perskaitytų paskaitų skaičius per metus siekdavo keletą tūkstančių. Paskaitinės propagandos tematika ir turinys buvo labai tipiški vėlyvojo stalinizmo laikotarpiui¹³³.

¹²⁷ GAKO, l. 3.

¹²⁸ Ibid., l. 4.

¹²⁹ GAKO, f. 289, ap. 8, b. 18, l. 6.

¹³⁰ Jo aprašymas tiksliai pakartojo 1950 m. aprašymą (GAKO, f. 68, ap. 2, b. 2, l. 12). Kitais – 1955 m. – kapo aprašymas tame pačiame *Sąrašė* šiek tiek pakito: *Memorialinis paminklas ant Didžiojo vokiečių mokslininko filosofo Imanuelio Kanto kapo – keturšonis antkapis. Paminklas pastatytas 1904 metais* (Ibid., b. 4, l. 9).

¹³¹ Ibid., b. 3, l. 7.

¹³² Žr. Kultūros valdybos pažymą: Ibid., b. 9, l. 58. Beje, išliko Kultūros valdybos 1956 m. spalio 30 d. prašymas skirti miesto laidojimo biurui *vieną toną metalinės stogo dangos antkapinėms kolonom apdengti* (Ibid., l. 59).

¹³³ Pirmoje vietoje buvo, be abejo, temos, šlovinančios Staliną ir bolševikų partijos veiklą („Stalino konstitucija – pati demokratiškiausia konstitucija pasaulyje“, „Tarybinė ideologija – pati progresyviausia ideologija pasaulyje“, „Draugas Stalinas – didysis nacijos korifėjus“, „Lenino planas pastatyti komunizmą TSRS ir komunistų partijos kova už jo įgyvendinimą“, „Klasių kova pereinamuoju laikotarpiu iš kapitalizmo į socializmą“, „Vadovaujantis komunistų partijos vaidmuo proletariato diktatūros sistemoje“ ir kt.). Antrą vietą užimtų paskaitos apie tarptautinę padėtį, ypač dėmesį skiriančios padėties kapitalistinėse šalyse analizei („Šiuolaikinių buržuazinių demokratijų bankrotas“, „Dar-

Atrodytų, būtent gyvas lektoriaus žodis turėjo būti pirmiausia nukreiptas į tuos klausimus, kurie jaudino žmones: derėjo naujakuriams duoti žinių apie žemę, kurioje jiems tenka gyventi, padėti adaptuotis naujoje gamtinėje ir kultūrinėje aplinkoje. Tačiau jeigu lokalinė tematika ir egzistavo tarp kai kurių lektorių grupių, tai jai visuomet atitekdavo paskutinė vieta¹³⁴. Bet ir srities gyventojams siūlomos temos buvo itin specifinės.

Žemiau pateikiamas sąrašas pavadinimų paskaitų, skaitytų 1947–1953 m., kurios daugiau ar mažiau lietė vietines ypatybes – istorines, ekonomines, gamtines-klimatines. Į sąrašą įtrauktos visos artimos pagal pavadinimą temos, kurias pavyko rasti analizuojant archyvinius fondus tų organizacijų, kurios vykdė paskaitinę propagandą.

1947 metai

Kaliningrado srities klimato ir dirvos ypatybės ir uždaviniai gauti aukštą derlių

Stalino srities liaudies ūkio ir kultūros vystymo planas

Rytų Prūsijos praeitis ir Kaliningrado srities liaudies ūkio vystymo perspektyvos

1948 metai

Kaliningrado jaunimas kovoje už stalininio penkmečio trečiųjų lemiamųjų metų įvykdymą VLKJS 30-mečiui

Kaliningradas praeityje, dabartyje ir ateityje

1949 metai

Stalino socializmo statybos programa Kaliningrado srityje

Kaliningrado sričiai – treji metai

Trys rusų armijos žygiai į Berlyną

Kaliningrado srities praeitis

1950 metai

Tarybinės armijos Rytų Prūsijos operacija 1945 metais

Ketveri Kaliningrado srities metai

Kaliningrado sritis ir jos vystymosi perspektyvos

1951 metai

Kaliningrado srities gamtinės sąlygos

Baltijos jūros strimelė

Kaliningrado srities gyvūnija ir medžioklės ūkis

Grūdinių žiemkenčių kultūrų aukštų derlių pirmūnų patyrimas Kaliningrado srityje

Kaliningrado bolševikų kova už srities kūrimo Stalino plano įgyvendinimą

Kaliningrado sritis ir jos vystymosi perspektyvos

Kaliningrado sritis (egzistavimo penkerių metų [jubiliejui])

Kaliningrado srities penkeri metai

bininkų nuskurdimas kapitalistinėse šalyse“, „JAV – gangsterių valdžioje“, „Iš moterų gyvenimo kapitalistiniame jūne“ ir kt.). Trečia pagal svarbumą buvo ekonominė tema. 1951 m. tarp geriausių ekonominių paskaitų buvo paminėtos tokios: „Pašarų ruošimas šėrimui“ ir „Patriotinis judėjimas dėl apyvartos lėšų apytakos“. Ir paskutinę vietą užimdavo mokslo, medicinos ir kultūros temos: „Gyvybės atsiradimas Žemėje“, „Ar buvo pasaulio pradžia ir ar bus jo pabaiga?“, „Kodėl kyla žaibai ir griaustinis?“, „Miegas ir sapnai Pavlovo teorijoje“, „Orai ir jų numatymas“, „Mičiurino-Lysenkos mokymas kaip naujas darvinizmo vystymosi etapas“, „Kova už ilgaamžiškumą“, „Sifilis, jo pasekmės ir kova su juo“, „Repinas – žymusis rusų dailininkas“, „Tarybiniai rašytojai – Stalino premijų laureatai“ ir kt.) Žr.: GAKO, f. 90, ap. 1, b. 5, l. 49, 50–51; b. 9, l. 7; b. 10, l. 5, 10; b. 23, l. 55; b. 52, l. 17; b. 75, l. 1; f. 289, ap. 8, b. 25, l. 14; ap. 7, b. 7, l. 1; f. 344, ap. 3, b. 10, l. 3; f. 414, ap. 1, b. 10, l. 66; f. 631, ap. 1, b. 3, l. 11; b. 5, l. 1; b. 8, l. 84; b. 13, l. 6; CChIDNIKO, f. 1, ap. 4, b. 97, l. 8; ap. 9, b. 59, l. 56–58; ap. 11, b. 86, l. 91–93.)

¹³⁴ Tarp kelių šimtų temų lokalinė tematika įvairiais metais sudarydavo ne daugiau kaip 2–5 procentus.

Pati jauniausia
Kaliningrado srities penkerių metų vystymosi rezultatai
Kaliningrado miestas
Rytprūsių vokiškosios grupuotės sutriuškinimas 1945 metais
Tarybinių karių didvyriškumas triuškinant vokiečių-fašistų kariuomenę Rytų Prūsijoje
Kaliningrado srities sukūrimas etninėse slaviskose žemėse – istorinio teisingumo pergalė
 1952–1953 metai
Kaliningrado srities gamtos turtai
Kaliningrado srities dirvožemis ir jo gerinimo būdai
Klimato sąlygų įtaka vystant žemės ūkį Kaliningrado srityje
Socialistinio žemės ūkio vystymas Kaliningrado srityje
Geriausios grūdinių kultūrų veislės Kaliningrado srityje
Kaliningrado srities žemės ūkio pirmūnai Visasąjunginėje žemės ūkio parodoje
Žemės ūkio pakilimas Kaliningrado srityje 5-ojo penkmečio [metais]
Pakankamos pašarų bazės sukūrimo būdai Kaliningrado srities sąlygomis
Kaip mes gavome po 24,6 įskaitinių paršelių iš [vienos] paršavedės (Intensyvaus paršavedžių panaudojimo bandymai Pravdinsko rajono kolūkyje Pobeda)
Kaliningrado srities dekoratyviniai augalai ir krūmai
Kaliningrado sritis 5-ajame penkmetyje
Kaliningrado miesto ir srities ekonomikos klausimai
Kaliningrado miesto rekonstrukcija
Rytų Prūsijos operacija
Kaliningrado srities istorinė praeitis
Kaliningrado srities istorinė praeitis ir buvusios Rytų Prūsijos slavų tautų kova už savo nepriklausomybę
*Vokiečių agresija Rytų Prūsijoje XIII amžiuje*¹³⁵.

Iš 45 paminėtų temų didžiausią dalį sudarė siužetai apie socialinį-ekonominį Kaliningrado srities vystymą, kurie paprastai buvo rengiami minint srities įkūrimo metines (15 temų). Gamtinės klimato sąlygas nušvietė 9 temos, tiek pat nagrinėjo konkrečius ekonomikos klausimus, dažniausiai susijusius su srities žemės ūkiu. Ir tik tai ketvirtadalį vietinės tematikos su tam tikromis nuolaidomis galima laikyti istorinėmis (12 temų). Tai buvo paskaitos apie Rytų Prūsijos šturmą 1945 metais (4 temos), krašto vokiškosios praeities ir tarybinės dabarties bei ateities palyginimas (4 temos), trijose paskaitose buvo kalbama apie slavų gyventojų šaknis provincijoje bei jų kovą su grobikais vokiečiais ir galiausiai paskutinė tema apėmė tris siužetus: rusų pergalės prieš vokiečius Septynerių metų kare, 1813 ir 1945 metais.

Tiesą sakant, visa istorija iki 1945 m. buvo reikalinga tik tam, kad pabrėžtų progresyvias krašto likimo permainas jį įtraukus į TSRS sudėtį. Jeigu paskaitos turinys neatitikdavo šio pagrindinio uždavinio, jį reikėdavo perrašyti.

¹³⁵ Žr.: *GAKO*, f. 90, ap. 1, b. 5, l. 49; b. 9, l. 11, 17; b. 16, l. 5, 18; b. 29, l. 5; b. 31, l. 11; b. 40, l. 17; f. 289, ap. 7, b. 17, l. 11, 21; ap. 8, b. 8, l. 7; b. 29, l. 65; f. 414, ap. 1, b. 10, l. 66–67; b. 16, l. 5, 37, 79; b. 18, l. 83, 148, 164–165, 180; b. 23, l. 5, 10, 23, 37; b. 24, l. 1; b. 26, l. 1; b. 27, l. 95–97, 186; b. 28, l. 1, 56, 167, 202; b. 31, l. 35–36; f. 631, ap. 1, b. 5, l. 1; *CChIDNIKO*, f. 1, ap. 4, b. 94, l. 85; ap. 9, b. 113, l. 5.

1953 m. birželio 2 d. pirmajame Srities lektorių biuro kraštotyros sekcijos posėdyje buvo aptariamas A. E. Boimano paskaitos *Vokiečių agresija Rytų Prūsijoje XIII amžiuje* tekstas¹³⁶. Oficialusis recenzentas ir diskusijose kalbėję kolegos turėjo tokių esminių pastabų: įvade būtina pabrėžti reakcinį *Kenigsbergo, kaip Rytų Prūsijos centro, vaidmenį*; išsamiau pabrėžti *Rytų Prūsijos prijungimo prie TSRS ir Lenkijos (prie slaviškųjų žemių) teisingumą*; detaliau papasakoti apie *Rytų Prūsijos sugrąžinimą jos tikriesiems šeiminingams*; pabaigoje *daugiau papasakoti apie socialistinį Kaliningradą*¹³⁷.

Lavrenkovo paskaitos *Kaliningrado srities istorinė praeitis ir slavų tautų kova buvusioje (!) Rytų Prūsijoje už savo nepriklausomybę* (1953 m. gruodžio 25 d.) recenzijoje Srities lektorių biuro recenzentas V. Fiodorovas triuškinančiai sukritikavo autorių už suveltą, istorinių detalių perkrautą turinį ir pasiūlė paskaitoje apsiriboti keturiais klausimais: 1. *Seniausi Rytų Prūsijos gyventojai ir jų kova su Teutonų ordino agresija*. 2. *Rytų Prūsija – nuolatinė grėsmė slavų tautoms*. 3. *Vokiečių fašistų ordų sutriuškinimas Rytų Prūsijos teritorijoje*. 4. *Kaliningrado srities kūrimo ir vystymo laimėjimai*¹³⁸. Kokį ryšį su paskaitos tema turi nurodyti pabaigoje *laimėjimai*, lygiai kaip ir daugelis kitų rekomendacijų, recenzentas nepaaiškino.

Netgi kai būdavo kalbama apie dalykus, visiškai tolimus istorijai, politikai ar ideologijai, propagandinė dalis paskaitoje privalėjo būti.

Srities komiteto darbuotojo Bogdančikovo paskaitos *Kaliningrado srities gamtinės sąlygos* (1951 m. sausio 31 d.) recenzijoje randame pareikštas rimtas pretenzijas, būtent: *Lektorius nagrinėja gamtines sąlygas atitrūkęs nuo to didžiulio darbo, kurį atliko mūsų srities darbo žmonės per penkerius metus*. Kalbėdamas apie gintarui skirtą skyrių, recenzentas pažymi: *Lektorius kažkodėl pamiršta pasakyti, pavyzdžiui, kad vokiečiai buvusioje (!) Rytų Prūsijoje nemokėjo gintaro dažyti. O kaliningradiečiai sukūrė spalvoto gintaro gamybą – melsvo, raudono, mėlyno, juodo, rožinio*. Vertindamas skyrių „Hidrografija“, recenzentas cituoja tą vietą, kur kalbama, kad *per paskutinius amžius buvo nusausinti didžiuliai pelkių plotai, sudėtinga nusausinimo sistema ir t. t. Bet paskaitos [tekste], – stebisi drg. Bogdančikovas, – nieko nepasakyta, ką padarė toje srityje kaliningradiečiai?*¹³⁹

Po tokių pastabų kitas Srities lektorių biuro lektorius V. P. Korobkovas, 1953 m. parašęs paskaitą panašia tema (*Kaliningrado srities gamtos turtai*), pagrindinę jos dalį negudraudamas pavadino *Istorinės tiesos triumfas* ir kalbėjo jis jau ne tiek apie florą bei fauną, kiek apie Rytų Prūsijos išvadavimą iš vokiečių fašistų jungo¹⁴⁰.

Belousovo paskaitos *Kaliningrado srities dirvožemiai* (1953 m.) recenzijoje buvo nurodyta, kad iki 1945 m. Rytų Prūsijos žemės ūkis buvo tvarkomas kapitalistiniu būdu, dirvožemio charakteristikos vertinamos neteisingai, o jų analizė *buvo atliekama [remiantis] antimoksliniu metafiziniu principu*¹⁴¹. Srities lektorių biuro lektorius Runovas, šiek tiek vėliau parašęs tekstą tokia pat tema, įvertino jo kolegai tekusią kritiką. Tačiau oficialus recenzentas V. Riuminas surado kitokį akivaizdų prieštaravimą. Viena vertus, rašo recenzentas, drg. Runovas kalba *apie grobikišką kapitalistinį*

¹³⁶ Prieš viešą paskaitos skaitymą lektorius privalėjo pateikti visą tekstą grupės arba sekcijos vadovui; paskui tekstas buvo recenzuojamas, svarstomas ir tvirtinamas lektorių organizacijos valdančiojoje instancijoje (žr.: *GAKO*, f. 90, ap. 1, b. 5, l. 32). Valstybiniame Kaliningrado srities archyve išliko keletas bylų su recenzijomis ir aptarimų protokolais Politikos ir mokslo žinių skleidimo draugijoje ir Srities lektorių biure 1950 metais. Pagal juos galima šiek tiek rekonstruoti ir paskaitų turinį.

¹³⁷ *GAKO*, f. 414, ap. 1, b. 24, l. 1–2; b. 27, l. 97.

¹³⁸ *Ibid.*, b. 28, l. 56–57.

¹³⁹ *Ibid.*, b. 16, l. 5–6.

¹⁴⁰ *Ibid.*, b. 26, l. 1.

¹⁴¹ *Ibid.*, l. 49.

ūkininkavimo būdą, apie dirvų nualinimą, o vėliau pradeda girti Kaliningrado srities dirvožemį, vadindamas jį geriausia jaurinio dirvožemio zona Rusijoje. Socialistinis ūkininkavimo būdas srietyje, – reziuumuoja recenzentas, – pradėtas tik prieš kelerius metus, kol kas nedavė jokių teigiamų rezultatų. Taigi paskaitos autorius, recenzento nuomone, perkeltine prasme teigiamai įvertino vokiečių žemdirbystės sistemą¹⁴².

1948 m. rugpjūčio 5 d. Kaliningrado miesto inteligentijos susirinkime, dalyvaujant 300 asmenų, buvo patvirtintas Visasąjunginės politinių ir mokslinių žinių skleidimo draugijos Kaliningrado srities skyrius¹⁴³. Pagal draugijos narių įskaitos žurnalą 1948–1953 metais joje buvo 666 asmenys¹⁴⁴. Nuo pat įkūrimo draugijos vadovai ir kuratoriai iš srities komiteto teikė didelę reikšmę istorijos sekcijos darbui, intuityviai jausdami pirmąją propagandos svarbą.

Tačiau istorikų darbas nenusisėkė iš pat pradžių. Atskaitose nuolat buvo tvirtinama, kad istorijos sekcija funkcionuoja blogai, kad reikia skubiai sutvarkyti jos darbą, kad sekcijos nariai nė karto nebuvo susirinkę. Nuolatos keitėsi sekcijos vadovai, istorikus priskirdavo tai prie filosofų, tai prie ekonomistų, tai vėl palikdavo kaip savarankišką sekciją, tai orientuodavo tik į partinę tematiką¹⁴⁵. Naudos iš visų šių reorganizacijų nebuvo beveik jokios. Nesėkmių priežastis buvo ne tik kadru stoka, draugijos narių nemokšiškas arba jų darbo prastas organizavimas. Krašto istorija buvo tarsi gausiai užminuotas laukas, kur vienas neteisingas žingsnis galėjo sukelti pačių nemaloniausių pasekmių. Viską, kas buvo susiję su ikikariniu laikotarpiu, kontroliuojančiosios institucijos tikrindavo tarsi per mikroskopą. Ir čia labai nesunku buvo prašauti pro šalį arba galiausiai ne po vieną kartą tekdavo perrašyti paskaitų tekstus¹⁴⁶.

Paskaitinės propagandos kontrolė pradėjo silpnėti tuoj po Stalino mirties. Kaip minėta, 1954 m. buvo viešai peržiūrėta koncepcija apie senosios Prūsijos gyventojų slavišką kilmę. Tačiau kiekvienas žingsnis į šalį plečiant kraštotylinę tematiką, nukreiptą į ikikarinę vokiškąją istoriją, vis dar sekėsi sunkiai.

Tai liudija Srities lektorių biuro kraštotyros sekcijos susirinkimo 1954 m. kovo 29 d. protokolas. Susirinkime buvo aptariamas I. P. Kolganovo paskaitos *Kaliningrado ir Kaliningrado srities vystymasis* tekstas. Ginčą sukėlė įvadinė paskaitos dalis, kurioje autorius aprašė ikikarinę regiono ekonomiką. Toną diskusijoms davė kraštotyros sekcijos pirmininkas I. G. Kovtunas, pareikšdamas: *Iš įžangos reikėtų išbraukti duomenis apie vokiečių pramonę, kurie čia netinkami.* Matydamas, kad sekcijos narių dauguma prieš vokiškos praeities propagandą, I. P. Kolganovas pamėgino siekti kompromiso su oponentais, pažadėdamas sutrumpinti šį paskaitos skyrių ir palikti tik pačias būtiniausias žinias. Apie diskusijos rezultatus iškalbingai byloja priimtas nutarimas. Jame buvo siūloma pakeisti paskaitos pavadinimą į *Kaliningrado srities laimėjimai ir jos vystymosi perspektyvos* bei papildyti tekstą duomenimis apie Kaliningrado ūkio vystymąsi. *Siekiant ryškiau parodyti socialistinės ekonomikos pranašumus*, – buvo sakoma nutarimo pabaigoje, – *perdaryti duomenis apie Rytų Prūsijos vokiečių pramonę*¹⁴⁷.

¹⁴² GAKO, f. 414, ap. 1, b. 26, b. 28, l. 167–168.

¹⁴³ Ibid., f. 90, ap. 1, b. 1, l. 1–4.

¹⁴⁴ Ibid., b. 3.

¹⁴⁵ Žr.: Ibid., f. 90, ap. 1, b. 5, l. 18–19; b. 23, l. 17; b. 25, l. 104; b. 49, l. 12; b. 50, l. 20; b. 51, l. 49, 66; b. 52, l. 17; b. 60, l. 7; b. 72, l. 5; b. 73, l. 15.

¹⁴⁶ Štai kas buvo parašyta, pavyzdžiui, informacijoje partijos srities komitetui (1951 m.) apie vienos „lektorių“ organizacijos – Koncertų-estrados biuro – paskaitos kokybę: *Paskaita apie Kaliningrado sritį „Pati jauniausia“ tris kartus buvo perrašoma, bet ir dabar šios paskaitos negalima laikyti atitinkančios deramą kokybę* (CCHIDNIKO, f. 1, ap. 9, b. 113, l. 5).

¹⁴⁷ GAKO, f. 414, ap. 1, b. 33, l. 11–12.

Sunku spėlioti, kaip dažnai buvo skaitomos paskaitos apie krašto istoriją. Tačiau tikėtina, jų poreikis buvo didelis. Iš Srities lektorių biuro 1953 m. liepos mėn. ataskaitos matome, kad jo bendradarbiai per mėnesį perskaitė iš viso 101 paskaitą 31 tema. Dauguma temų publikai buvo pristatytos po vieną du kartus, o tema *Kaliningrado srities istorinė praeitis* buvo perskaityta 13 paskaitų (rekordas priklausė temai *Apie tarptautinę padėtį* – 16 kartų)¹⁴⁸.

Apibendrinant paskaitinės propagandos per pirmąjį pokario dešimtmetį apžvalgos rezultatus, galima padaryti dvi esmines išvadas. Viena vertus, per visą laikotarpį išliko griežti rėmai, kas leidžiama kalbant apie krašto istoriją. Paminėti ikikarinę vokiškąją praeitį tiko tik ten ir tada, kur ir kada tai leisdavo parodyti tarybinės santvarkos ir tarybinės liaudies pranašumus prieš kapitalizmą ir buvusius Rytų Prūsijos šeiminkus. Antra vertus, Kaliningrade radosi žmonių, kurie vis labiau nepritarė nutylėjimams ir krašto istorinės praeities vulgarizavimui.

Kova už rusiškąją kultūrą

Veikiai po karo Tarybų Sąjungoje prasidėjo viršūnėse inicijuota kova su „bekilmiu kosmopolitizmu“ ir „padlaiživimu“ Vakarams. Šis politinis kursas turėjo padėti išspręsti valstybės vidaus problemas ir įtvirtinti stalininį režimą. Kaliningrado srityje naujos ideologinės nuostatos tiko kaip tik, kadangi jose buvo atsakymas į klausimą: kaip vertinti rytprūsietišką istorinį ir kultūrinį paveldą? Čia kaip kosmopolitizmą pradėta suprasti visų pirma pozityvų požiūrį į vokiškosios kultūros liekanas ir jos skleidėjus, o uždavinys kovoti su „padlaiživimu“ užsieniui vietinę specifiką įgijo šūkyje apie *prūsiosios dvasios išvijimą*.

Regis, naujas politinis kursas įsitvirtino Kaliningrado srityje anksčiau negu kituose Tarybų Sąjungos regionuose. O pirmoji jo raiškos akcija buvo gatvių, aikščių, gyvenamųjų vietų ir gamtos objektų vardų bei pavadinimų keitimas 5-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje¹⁴⁹.

Kenigsbergo vardo pakeitimo proga ir mieste, ir srityje vyko daugybę žmonių sutraukę mitingai ir susirinkimai. Neseniai atspausdintose tų mitingų reliacijose¹⁵⁰, deja, neįtraukta daug pasisakymų, tiksliau atspindinčių tos akcijos dvasią. Štai tik keletas spalvingiausių samprotavimų.

Liepos 7 d. mitinge Kaliningrado vagonų gamykloje drg. Ivanova pareiškusi: *Mes didžiuojamės su jumis, kad dabar gyvename įprastame rusiškos dvasios ir įprasto rusiško vardo mieste*. Kitas oratorius tame pačiame mitinge kalbėjo: *Nuo šios dienos šita fašistinė irštva tampa tikrų tikriausių rusišku miestu*. Mitinge kalbėjusieji celiuliozės-popieriaus kombinato darbininkai teigė, kad Kenigsbergui suteikus Kalinino vardą *padėtas paskutinis akmuo [ant] fašizmo ir vokiškųjų-prūsiskųjų junkerių kapo*. Srities MVD ir MGB valdybų kolektyvai išreiškė įsitikinimą, kad pervardijimas leis paversti Kaliningrado sritį *atramos ir nenugalima baze Tarybų Sąjungos vakarinėms sienoms prie Baltijos jūros apginti*¹⁵¹.

Oficialus kovos su kosmopolitizmu startas buvo duotas 1947 m. uždaru laišku VKP(b) CK dėl profesorių Raskino ir Kliujevos, kurie buvo apkaltinti padlaiživimu vakarietiškam menui ir kultūrai. Kaliningrade ta proga iš pradžių (1947 m. rugsėjo 16 d.) buvo sušauktas srities komjaunimo aktyvo susirinkimas, dalyvavo 148 asmenys.

¹⁴⁸ Ibid., f. 68, ap. 1, b. 6, l. 130–131.

¹⁴⁹ Žr. dokumentų rinkinį *Кампания переименований 1946-1947 годов*. In *Калининградские архивы*. Калининград, 1998, вып. 1, с. 90-106 (publikacija I. E. Krivovuckajos).

¹⁵⁰ О митингах трудящихся по случаю переименования Кенигсберга: Из документов ЦХИДНИКО. In *Калининградские архивы*. Калининград, 1998, вып. 1, с. 107-110 (publikacija T. A. Prošinosa)

¹⁵¹ *CCHIDNIKO*, f. 121, ap. 1, b. 10, l. 3–6, 14.

Pagal partijos srities komitetui pateiktą pažymą, susirinkusieji pasmerkė antipatriotinį Kliujevos ir Raskino elgesį. Buvo kritikuojami ir kai kurie kaliningradiečiai. Antai buvo pažymėta, kad tarp komjaunuolių ir jaunimo pasitaikė padlaižiavimo Vakarų Europos *ir buržuazinei vokiškai kultūrai* apraiškų (kursyvu išskirtas fragmentas išbrauktas – J. K.).

Buvo įvardyti konkretūs vietiniai kosmopolitai: *Mokytoja Smirnova (Zelenogradsko vidurinė mokykla), užuot auklėjusi vaikus tarybinio patriotizmo dvasia, mokinių akivaizdoje gėrėjosi buitniais vokiškų kambarių patogumais, o komjaunuolis Petrovas, Kaliningrado miesto Maskvos rajono remonto dirbtuvių darbininkas, žavėjosi vokiška Kaliningrado miesto architektūra, lygindamas su Stalingrado ir Komsomolsko miestais, nors juose ir nėra buvęs*¹⁵².

Apskritai daugiausia kliuvo literatūros mokytojams, kurie daug laiko skirdavę Vakarų rašytojams rusų [rašytojų] sąskaita, ir istorijos dėstytojams, naudojantiems pamokose „neteisingus faktus“¹⁵³. Svarstymą apibendrino partijos srities komiteto sekretorius propagandai ir agitacijai drg. Trofimovas, savo kalboje pabrėždamas vokiečių gyventojų negatyvią įtaką jaunesiems kaliningradiečiams. Trofimovas kritikavo srities komjaunimo organizacijas, kurios *pakenčia jaunimo ryšius su gyventojais vokiečiais ir neižvelgia vokiškų skelbimų antisovietinio turinio*¹⁵⁴.

Po kelių dienų, kalbėdamas per vietinę srities radijo laidą jaunimui, komjaunimo srities komiteto sekretorius drg. Chrenovas vystė toliau susirinkime pradėtą temą: *Kai kam, labiausiai atsilikusiai mūsų jaunuomenės daliai, patogūs ir jaukūs vokiečių butai, įvairūs gražūs niekučiai sudaro aukštos buržuazinės kultūros išpūdį. Jis ragino komjaunimo organizacijas be perstojo aiškinti, kad mūsų tarybinė kultūra, mūsų technika yra daug aukščiau, ir tuo tarybinis žmogus privalo didžiuotis, o ne keliaklupsčiauti prieš išorinį, „parodomąjį“, Vakarų buržuazinės kultūros spindesį*¹⁵⁵.

Raskino ir Kliujevos bylos apogėjumi tapo 1947 m. spalio 1 d. Kaliningrade įvykęs miesto inteligentijos susirinkimas. Jame dalyvavo 950 žmonių. Pagrindinį pranešimą, pabrėždamas vyksmo reikšmingumą, perskaitė pirmasis srities komiteto sekretorius V. V. Ščerbakovas. Jis pasmerkė „atsilikusią inteligentijos dalį“ už padlaižiavimą užsieniui ir pakvietė ugdyti tarybinio nacionalinio išdidumo jausmą, tarybinį patriotizmą. Informaciniame pranešime apie susirinkimą nepaminėtos detalės, kaip publika priėmė pagrindinę pranešėjo mintį apie socialistinės kultūros pranašumą prieš buržuazinę [kultūrą], bet tarsi tarp kitko užsiminta, kad susirinkimas vyko *degant žvakėmis*¹⁵⁶.

Kaip buvo įprasta, ideologinė kampanija nesibaigė vien susirinkimais, o plėtėsi, pripildė laikraščių puslapius, apie ją kalbėta radijo laidose, saviveiklos koncertuose. 1947 m. lapkričio 6 d. per srities radiją buvo pasakojama apie Aleksejų Romanovičių Selizarovą, Bagrationovo rajono Stalino vardo artelės kolūkietį, pastačiusį naują namą:

*Nė vienas pagyvenęs kolūkietis nepraeis giliai nesusimąstęs pro naują Aleksejaus Romanovičiaus namelį, nepraeis nepasigėrėjęs dailiai išdrožinėtu plačiu karnizu ir puošniu mėlynu ornamentu. Čia, tarp standartinių namelių, rusiškas stilius atrodo <...> puošnus ir gyvenimą teigiantis <...>. Dar visai neseniai čia virė mirtinas mūšis, ir rusų kariai kovojo už tikrąją slavų žemę. Yra apie ką pagalvoti prie to naujojo rusiško namelio*¹⁵⁷.

¹⁵² CChIDNIKO, f. 1, ap. 1, b. 82, l. 32–33.

¹⁵³ Mokytojai buvo kritikuojami ir vėliau; 1947 m. gruodžio 27 d. srities vykdomasis komitetas netgi nusprendė rengti rajonų ir miestų mokytojų susirinkimus, kuriuose pirmasis darbotvarkės punktą buvo „Tarybinio patriotizmo ir nacionalinio išdidumo ugdymas“ (GAKO, f. 297, ap. 1, b. 110, l. 34).

¹⁵⁴ CChIDNIKO, f. 1, ap. 1, b. 82, l. 33–34.

¹⁵⁵ GAKO, f. 19, ap. 1, b. 10, l. 275–276 (Iš srities radijo laidos, 1947 m. rugsėjo 25 d.).

¹⁵⁶ CChIDNIKO, f. 1, ap. 1, b. 82, l. 29–31.

¹⁵⁷ GAKO, f. 19, ap. 1, b. 12, l. 60 (Laidos autorius – Dmitrijevas).

Tais pačiais metais vykusioje Visos Rusijos kolūkiečių meno saviveiklos apžiūroje Kaliningrado srities artistų pasirodymas prasidėjo vietinio poeto Sloikovo eilėmis¹⁵⁸. O vienoje iš geriausių dažnučių (čiastuškę), sukurtų 1947 m. srities liaudies kūrybos konkursui, buvo pateiktas visiškai aiškus atsakymas į klausimą apie Kaliningrado žemės ypatybes: *Manęs draugas paklausė, / kokio mano žemė? / Aš atsakiau – Tą žemę nušviečia / senojo Kremliaus šviesa*¹⁵⁹.

1948 m. kova su keliaklupsčiavimu [Vakarams] šiek tiek sumenko. Tarp kitko pavienių persekiojimo dėl kosmopolitizmo faktų randama ir tų metų archyvuose dokumentuose. Antai Bagrationovsko rajone buvo nustatyta kolūkietė Struganova, repatriantė, kuri pagal 1948 m. birželio 7 d. partijos rajono komiteto informaciją *giria Vokietijos kultūrą ir gyvenimo sąlygas, girdama kalba apie amerikiečius*¹⁶⁰. Železnodorožno rajono partijos komitetas pažyma pranešė apie rajono sveikatos apsaugos skyriaus vedėją, kuris *žavisi vokiečių kultūra*¹⁶¹.

1949 m. kova atsinaujino, sustiprėjo. Visose mokymo įstaigose buvo šaukiami susirinkimai¹⁶². Partiniai organai griežtai kritikavo agitacinį darbą srityje ir ypač tai, kad propagandistai mažai kalbėjo apie tarybinės kultūros ir ekonomikos pranašumus prieš buržuazinę. Propagandistams buvo suformuluotas uždavinys – populiarinti rusų tautos, rusų kultūros istorinę praeitį ir rusų bei tarybinio mokslo prioritetus¹⁶³.

Tikrų „keliaklupsčiavimo“ pavyzdžių surasti buvo gana keblu, todėl kontroliuojančioms instancijoms ir cenzoriams tekdavo išradinėti stebuklus, kad parodytų savo aktyvumą kovoje už partijos šūkių įgyvendinimą. Štai būdingas pavyzdys. 1949 m. gegužės 7 d. srities radijo komiteto pirmininkas turėjo kreiptis per radiją žinybinės šventės proga. Jo kalbos tekstas, kaip ir derėjo, buvo pristatytas išankstiniam patikrinimui. Cenzoriui F. A. Ternovojui sukėlė įtarimą toks kalbos fragmentas, kuris ir buvo išbrauktas:

Tarp didžiųjų praėjusio amžiaus pabaigos atradimų radijo atradimas įėjo į viso pasaulio tautų (pabraukta cenzoriaus – J. K.) kasdienę buitį ir padarė ypatingą įtaką skleidžiant žinias ir kultūrą.

Pagrįsdamas savo sprendimą, cenzorius nurodė, kad autorius neranda skirtumo tarp tarybinio ir buržuazinio radijo. Mūsų šalyje, Ternovojaus nuomone, radijas yra *kultūros kelimo priemonė*, o kapitalistinėse šalyse – *priemonė pasipelnyti, dvasiškai suluošinti, įrankis melo ir apgaulės, šlykštus Tarybų Sąjungos šmeižto šaltinis*¹⁶⁴.

Plečiantis kovai su kosmopolitizmu didžiausias persekiojimas palietė Koncertų ir estrados biuro (KEB) darbuotojus. Kampanija prasidėjo 1949 m. kovo 25 d. bendru visų biuro darbuotojų susirinkimu, svarstant straipsnius apie kosmopolitizmą¹⁶⁵. Srities komiteto pažymyje 1949 m. balandžio 5 d. KEB veikla buvo charakterizuojama kaip *šlykštus nuolaidžiavimas Vakarų Europos menui*. Keliaklupsčiavimas Vakarams pasireiškė, tarkim, tuo, kad KEB repertuare yra užsieniųjų operečių, artistai čečiotką [trankus rusiškas šokis] kopijuoja pagal *amerikietiško kabako [smuklė]*

¹⁵⁸ Eilėraštis neverčiamas.

¹⁵⁹ Ibid., l. 76. Pažodinis vertimas.

¹⁶⁰ CChIDNIKO, f. 1, ap. 2, b. 44, l. 71.

¹⁶¹ Ibid., l. 77.

¹⁶² Jų dienotvarkėje būdavo tokie klausimai: *Apie uždavinius kovojant už tarybinę patriotizmą prieš buržuazinę kosmopolitizmą* arba *Apie uždavinius tarybinėms istorikams kovojant su buržuazinės ideologijos apraiškomis*. Kiekviename kolektyve buvo privaloma nustatyti ir demaskuoti savus kosmopolitus (žr.: GAKO, f. 65, ap. 1, b. 14, l. 2–8 apv.; CChIDNIKO, f. 1, ap. 4, b. 52, l. 99).

¹⁶³ CChIDNIKO, f. 1, ap. 4, b. 92, l. 25 (Iš pažymos apie srities komiteto paskaitinę propagandą, 1949 m.); GAKO, f. 90, ap. 1, b. 5, l. 37 (Iš Politinių ir mokslinių žinių skleidimo draugijos narių susirinkimo protokolo, 1949 m. rugsėjo 9 d.).

¹⁶⁴ GAKO, f. 232, ap. 6, b. 5, l. 52–53.

¹⁶⁵ Ibid., f. 83, ap. 1, b. 20, l. 11.

*pavyzdėlius, o paskaitose prasiskverbia supuvusios ir priešiškos idėjų kštės apie didžiosios rusų kultūros visavertiškumą*¹⁶⁶. Galiausiai KEB direktorius A. V. Keldyšas buvo pašalintas iš pareigų, o visas reikalas perduotas prokuratūrai¹⁶⁷.

Kaip tik tuo metu, 1949 m. spalio mėn., į Kaliningrado sritį naująja Vyriausiosios renginių ir repertuarų kontrolės valdybos įgaliotine buvo paskirta V. S. Savik-Saks, kuri aršiai griebėsi daryti tvarką Kaliningrado teatrų veikloje. Įgaliotinės nurodymai pylėsi kaip iš gausybės rago.

Dramos teatro spektaklį *Laimė* teko papildyti, nes generolo Romanenkos personaže nebuvo atskleista *rusų galybė, paprastumas ir dvasinių savybių turtingumas*. Lėlių teatre buvo atsisakyta šokių intarpų, kadangi jie, Savik-Saks nuomone, atliekami pasibaisėtinais ir *neugdo jaunojo žiūrovo meilės rusiškiems šokiams*¹⁶⁸.

Aktas apie srities dramos teatro spektaklį *Žydroji gėlė* 1950 m. sausio 7 d. užfiksavo tokias pastabas: *aktoriai neparodė rusų kalbos muzikalumo, kuris šiame spektaklyje yra vienas pagrindinių bendro kolorito komponentų; spektaklio herojus – Pabaisų pabaisa – ta būtybė sukurta pagal rusišką pavyzdį, bet personažas visiškai neatskleistas. Apie šio spektaklio dekoracijas pasakyta: veiksmas vyksta tarp neaiškių stulpų, nebūdingų rusiškai architektūrai. Baldai Pabaisos rūmuose neatitinka rusiško stiliaus (pavyzdžiui, šiuolaikinė vokiška kušetė). Įgaliotinio nuosprendis skelbė: Uždrausti toliau rodyti spektaklį.*

Pagrindinis priekaištas operetės *Aršin Mal-Alan* pastatymui buvo: *vokišką sodo suoloį pakeisti kitokiu krėslu. Spektaklyje Bekraitė <...> aktorių kalba per daug europietiška (!?)*¹⁶⁹.

1950 m. birželio 26 d. Kaliningrade įvyko šokių kolektyvų vadovų pasitarimas. Jame kalbą pasakė Kaliningrado liaudies kultūros namų direktorius A. Celovalnikovas, paraginęs išgyvendinti Vakarų įtaką šokiams. Dar aiškiau kalbėjo drg. Blocha, miesto kultūros ir švietimo darbo skyriaus viršininkas: *Kuo greičiau išgyvendinti vakarietiškus šokius. Šokiai privalo būti idėjiniai, o ne prastarūšiai. Būtina išmesti liaudies šokių terminologiją užsienio kalbomis. Klasikiniame balete ši klausimą [išspręsti] kur kas sunkiau, bet laipsniškai ir čia [jos] galima atsisakyti*¹⁷⁰. Kovai su europietiškais Vakarų šokiais srities Liaudies kūrybos namai skubiai organizavo kursus instruktoriams rengti ir ėmė įvedinėti tvarką šokių srityje. Tokios griežtos priemonės greitai subrandino vaisius. Veikiai buvo paskelbta, kad *Kaliningrado miesto pagrindinėse šokių aikštelėse dabar šokami tik rusiški baliniai šokiai*¹⁷¹.

Kova su Vakarų mėgdžiojimu neaplenkė ir meno saviveiklos. Čia dėl pjesių, dainų, eilėraščių turinio praktiškai nebuvo įmanoma prikibti (visas repertuaras buvo rengiamas pagal specialius Maskvoje patvirtintus rinkinius), tikrintojams tekdavo parodyti daug išradingumo, kad įvykdytų savo ideologinę misiją. Štai būdingas pavyzdys iš recenzijos apie Kaliningrado komunalinio-statybos technikum studentų meno saviveiklos koncertą 1950 m. balandžio 5 d.:

Drg. Nosikovas neabejotinai turi raiškaus skaitymo įgūdžių. Tačiau jo atlikta Sergejaus Michalkovo pasakėčia „Rublis ir doleris“ reikalauja dar gerokai padirbėti. Atlikėjas rublio ir dolerio charakteristiką piešia visiškai vienodai. Ir doleris, ir rublis skaitovo pavaizduoti tik kaip geraširdžiai – savimi užtikrinti. Tokia traktuotė iškraipo kūrinio prasmę. Amerikos doleris neturi užtikrintos tarybinio rublio ramybės. Dolerio pirkimo kursas dažnai keičiasi pagal konjunktūrinius kapitalistinės rinkos

¹⁶⁶ CChIDNIKO, f. 1, ap. 4, b. 52, l. 100–101.

¹⁶⁷ GAKO, f. 344, ap. 3, b. 59, l. 83, 91.

¹⁶⁸ CChIDNIKO, f. 1, ap. 4, b. 52, l. 36–47.

¹⁶⁹ GAKO, f. 344, ap. 3, b. 39, l. 1–16.

¹⁷⁰ Ibid., f. 631, ap. 1, b. 13, l. 25–26.

¹⁷¹ Ibid., f. 72, ap. 1, b. 16, l. 9 (Srities liaudies kūrybos namų 1949 metų ataskaita).

sprendimus. Už dolerį vyksta negailestinga „Maršalo šalių“ darbo liaudies eksploatacija. Taigi doleris vaidina beširdžio grobuonies, ištikimai tarnaujančio savo šeimininkui – kapitalistui, vaidmenį. Doleris yra kapitalistų turtėjimo ir darbininkų skurdinimo priemonė. Dolerio charakteris toks pat, kaip ir jo šeimininko charakteris – beširdis ir žiaurus, išūlus, chamiškai savimi patenkintas, pasipūtėliškai svarbus ir pagyrūniškas. Skirtingai nei doleris, tarybinis rublis turi tvirtą perkamąją galią. Ji auga kiekvienais metais. Tarybinė valstybė rublį pavertė pastoviu ir patikimu, ištikimai tarnaujančiu Tarybų Sąjungos darbo liaudies gerovės augimui ir socialistinės šalies liaudies ūkio augimui. Taigi tarybinio rublio charakteris visiškai kitoks negu dolerio charakteris. Tarybinis rublis turi vidinę galią, vertę ir kilnumą. Drg. Nosikovui savo vaidyboje reikėtų pabrėžti aukščiau minėtas amerikietiško dolerio ir tarybinio rublio savybes. Reikia pasiekti akivaizdų skirtumą tarp dolerio ir rublio¹⁷².

Tuo pačiu metu buvo rastos ir kino filmų rodymo klaidos. Čia reikalus svarstė partijos srities komiteto biuras 1951 m. kovo 2 d. (dienotvarkės klausimas buvo toks: *Apie neteisingą filmų fondo panaudojimą*). Srities kino fondo kontoros vadovai buvo kaltinami stambia politine klaida, o būtent tuo, kad kino teatruose dėl kasos papildymo dažnai būdavo rodomi trofėjiniai, pirmiausia vokiški, filmai, tuo tarpu *geriausi tarybiniai kino filmai, tarybinės kinematografijos pasididžiavimas buvo užkonservuoti. Kino reikalus*, – buvo kalbama biuro posėdyje, – *pas mus tvarko nepatikimos rankos*. Kaltiems už tokią nepatriotinę kino politiką buvo pareikštas griežtas papeikimas¹⁷³.

Tarybų valdžia ir jos pareigingiausi tarnai neapsiribojo visuomeninio gyvenimo kontrole ir dažnai be ceremonijų braudavosi į žmonių asmeninio gyvenimo sritis. 1950 m. rugpjūčio mėn. Liaudies kūrybos namų metodininkė A. N. Damajeva inspektavo Bolšakovo rajono kultūros įstaigas, visur dosniai dalydama pastabas ir papeikimus. Labiausiai ją nustebino tai, su kuo ji susidūrė Kirovo vardo kolūkyje.

Trobos-skaityklos vedėjos Kriučkovos bute ji pamatė *ant komodos įrėmintą karūnuotos vokiečių princesės portretą ir herbą, o paveikslu kampe – vokiškas kapas, ant jo vokiškas šalmas, pervertas špaga, virš jo kryžius su ereliu, herbais ir t. t.* Na šitokio akibroko, aišku, nebuvo galima taip palikti. Savo ataskaitoje kultūros valdybai drg. Damajeva rašo: *Į mano klausimą, kam jai šitie paveiksliukai, drg. Kriučkova atsakė: „Jie gražučiai“.* *Portretą aš paėmiau, pridėdu prie ataskaitos. O paveikslą drg. Kriučkova pažadėjo nukabinti, bet prie manęs to nepadarė, nepaisant mano atkaklaus raginimo. Ant sienų daug vokiškų atvirukų¹⁷⁴.* Nepasitenkinusi viena ataskaita, rugpjūčio 28 d. inspektorė parašė dar vieną pranešimą Bolšakovo rajono vykdomajam komitetui. *Drg. Kriučkova*, – rašoma jame, – *negali eiti tų pareigų dėl savo menko raštingumo ir žemo ideologinio lygio. Patalpoje, kur ji gyvena, – kambaryje greta klubo, – gausu vokiškų atvirukų, portretų, paveikslų. Pavyzdžiui, paveikslas – užmušto vokiečių fašisto kapas su antkapiniu kryžiumi, ereliais ir t. t.¹⁷⁵*

Uždavinys kovoti su [polinkiu] į vokiškumą buvo keliamas ir Kaliningrado miesto darbininkų deputatų taryboje. Antrame 1951 m. pusmetyje miesto tarybos nuolatinė kultūros ir švietimo darbo komisija parengė pranešimą, kuriame ši problema buvo formuluota aštriai: *Kai kurie menkai išprusę draugai vokiškų buitinių patogumų likučius laiko kultūra plačiąja šio žodžio prasme ir neteisingai suvokia buržuazinės kultūros esmę ir turinį, ją pervertina ir netgi pradeda jai keliaklupsčiauti. Bet pats miesto vaizdas byloja apie visiškai žemą vokiškos buržuazinės kultūros lygį. Namai kaip*

¹⁷² GAKO, f. 72, ap. 1, b. 27, l. 30–31 (recenzentas – Liaudies kūrybos namų konsultantas I. Leontjevas).

¹⁷³ CChIDNIKO, f. 1, ap. 9, b. 30, l. 102. Kaliningrado *obllitas* 1952 m. balandžio 8 d. išleido cirkuliarą, kategoriškai draudžiantį reklamą ir netgi bet kokį „trofėjinių“ filmų paminėjimą spaudoje ar radijuje (GAKO, f. 232, ap. 6, b. 10, l. 6).

¹⁷⁴ GAKO, f. 72, ap. 1, b. 30, l. 160. Portreto byloje nėra.

¹⁷⁵ *Ibid.*, l. 169 apv.–170.

kareivinės, namai-dėžutės, nudažytos niūriomis spalvomis, gana aiškiai rodo miesčionišką vokiečių biurgerių skonį.

Deputatų dėmesio sulaukė ir buitės sfera. *Mums iš tiesų negali nerūpėti, – buvo teigiama pranešime, – kuo puošia savo butus kaliningradiečiai, kaip puošiamos miesto gatvės. Tarp kitko, čia, Kaliningrade, kaip niekur kitur Sajungoje, daugelyje butų kabo <...> nešvankios vokiškos oleografijos, miesčioniško ir netgi religinio pobūdžio, pasilikusios nuo vokiečių. Miesto gatvėse beveik visur galime matyti vokiškus užrašus, iškabas, bareljefus, posakius. Seniai laikas pašalinti visa tai iš mūsų tarybinio miesto gatvių.*

Kultūrinės politikos tikslas, deputatų nuomone, yra atskleisti darbininkams skurdžios ir tvirkinančios buržuazinės kultūros esmę, parodyti mūsų socialistinės kultūros pranašumus¹⁷⁶.

Išimtys iš taisyklių

Būtų neteisinga tvirtinti, kad tarybinė valdžia visiškai ignoravo vokišką patirtį, ypač ūkininkavimo. Archyvuose yra išlikę daugybė pažymų, apibūdinančių pramonę, žemės ūkį, melioracijos sistemą, žvejybos verslus, miškų ūkį, komunalinę sferą, transportą ir ryšius, demografinius Rytų Prūsijos rodiklius. Tokios pažymos būdavo rašomos apie kiekvieną rajoną ir miestą, atskiras ekonomikos šakas, pramonės įmones¹⁷⁷. Informacijos [toms pažymoms] buvo ieškoma vokiškuose žinyuose, dažniausiai ikikariniuose. Tikėtina, [kad] buvo naudojamos ir srityje pasilikusių vokiečių žodiniams liudijimais; taip pat buvo įvertinami ir asmeniniai sudarytojo išpūdžiai. Žinoma, visa ta medžiaga buvo skirta tik tarnybiniam naudojimui, ir informacija negalėjo būti spausdinama.

Tokio uždaro dokumento pavyzdys gali būti minėta RTFSR valstybinio plano komiteto inspektoriaus V. Ivčenko ataskaita apie padėtį Kenigsbergo srityje 1946 m. balandžio mėn. Inspektorius pateikia labai įvairius ir gana tikslus duomenis apie Rytų Prūsijos ekonomikos pobūdį, žemės ūkio sutvarkymo ypatybes, gyvenamųjų punktų klasifikaciją ir t. t. Štai kaip jis aprašo gyvenamojo fondo kaimo vietovėse būklę:

Dvarininkų dvarai, išskyrus didelį gyvenamąjį namą, paprastai apsupti gyvenamųjų ir tarnybinių statinių, didelių kiemų galvijams su siloso bokštais, nedidelėmis įmonėlėmis ž[emės] ū[kio] produktams perdirbti, malūnų, čerpių gamyklų ir pan. Būdinga visų pastatų savybė yra jų geras įrengimas ir fundamentalumas. Visi pastatai akmeniniai (plytiniai). Stogai paprastai dengti čerpėmis. Ir gyvenamieji, ir tarnybiniai pastatai, taip pat ir galvijų kiemai elektrifikuoti. Šildymas standartizuotas gana komfortiškomis krosnimis, kartu aprūpinant gyventojus karštu vandeniu. Vandens tiekimas netgi vienkiesiuose mechanizuotas. Paprastai prie kiekvieno namo yra nedidelis vaisių sodas. Namai, skirti būsimiems persikėlėjams, turi visa, kas išvardyta. Bendras gyvenamojo namo plotas 60–80 ir daugiau kv. metrų. Name trys keturi gyvenamieji kambariai, virtuvė, sandėliai ir pagalbinės patalpos. Be pirmojo aukšto patalpų, paprastai yra mezoninas – antras aukštas, jame du kambariai su patogumais. Juose paprastai gyvendavo aptarnaujantysis personalas. Didelė dalis [tokių] namų išliko. Tik keletas namų kaimo vietovėse sugriauti visiškai arba reikalingi kapitalinio remonto.

¹⁷⁶ GAKO, f. 216, ap. 1, b. 101, l. 50, 57. Beje, su vokiškais užrašais buvo kovojama nuolatos ir plačiai. Miesto vykdomojo komiteto slaptame pranešime srities vykdomajam komitetui 1948 m. gegužės 26 d. sakoma: <...> *Atliktas didžiulis darbas nukabinant vokiškas iškabas, lozungus, vitrinas ir atskiras raides (!). Antai per keturis 1948 m. mėnesius visame mieste nuimta 13 449 vienetai įvairių vokiškų iškabų. Darbas tęsiamas* (Ibid., ap. 5, b. 5, l. 20).

¹⁷⁷ Žr., pavyzdžiui: *Pažyma apie Rytų Prūsijos administracinį suskirstymą ir ekonomiką*: Из документов архива УВД. In *Калининградские архивы*. Калининград, 1998, вып. 1, с. 79-89. Plg. taip pat: GARF, f. 374, ap. 2, b. 173, l. 1–96 (1946 m.); GAKO, f. 181, ap. 1, b. 10, l. 1–131 (1946 m.); f. 767, ap. 1, b. 4 (1947 m.); CChIDNIKO, f. 1, ap. 2, b. 44 (1948 m.) ir kt.

Pažymyje ypač pabrėžiamas aukštas žemės ūkio išvystymo lygis, konkrečiau, pažymima, kad visą srities teritoriją *dengia tankus melioracijos įrenginių tinklas. Čia galima rasti: drenažą atvirais grioviais, giluminius šulinius, vandens kėlimo stotis ir siurbines, podirvio drenažą moliniais vamzdžiais, dambas, griovius ir pan. Visų rūšių melioracijos įrenginiai sujungti į kažkokią sistemą*¹⁷⁸.

Tokio pobūdžio informacine medžiaga, be abejo, buvo naudojamosi sprendžiant konkrečius praktinius uždavinius. Vienas svarbiausių iš jų buvo Kaliningrado miesto ir srities naujas administracinis sutvarkymas. Miesto administracinės struktūros projekte, kurį pasirašė einantis miesto vykdomojo komiteto pirmininko pareigas Dolgušinas, buvo smulkiai išanalizuota istoriškai susiklosčiusi vokiška sistema, dalijanti Kenigsbergą į rajonus, ir buvo padaryta išvada apie būtinumą atsižvelgti į natūraliai susiklosčiusių darinių ribas¹⁷⁹.

Beje, tuose slaptuose dokumentuose galima aptikti ir gana atvirų pripažinimų, kurie, jei būtų buvę paskelbti, galėjo sukelti rimtų pasekmių. Pavyzdžiui, *Kenigsbergo miestas iki karo buvo ypač gerai sutvarkytas <...> Sanitarinė būklė <...> buvo aukšto lygio. Savartynų mieste nebuvo. Gatvėse stovėjo šiukšlių surinktuvai, kuriuos valydavo kas dieną, ir visos atliekos buvo perdirbamos specialioje utilizavimo įmonėje*¹⁸⁰.

1946–1947 m. Kaliningrado srityje dirbo Maskvos žemėtvarkos instituto inžinierių brigada, kuri ištyrė žemės ūkio būklę ir, be to, parengė rekomendacijas, kaip panaudoti esamą drenavimo sistemą, griovius, kokie žemės plotai geriausiai tinka ganykloms, kaip reguliuoti vandens režimą ir t. t.¹⁸¹

Daugelyje išlikusių arba atstatomų pramonės įmonių buvo plačiai naudojamosi įrenginiais, technologijomis ir technine dokumentacija, likusiais nuo buvusių šeimininkų. Be to, atstatomiešiams darbams ir įrenginiams sureguliuoti buvo kviečiami srityje gyvenę vokiečiai specialistai, kurių patirtį perimdavo naujai atvykę darbuotojai¹⁸².

Nesunku suprasti, kad visi paminėti faktai įrodo grynai utilitarinį vokiškosios patirties panaudojimo aspektą. Kaip paleisti stakles? Kaip dirba viena ar kita technologinė linija konkrečioje įmonėje? Kur yra požeminės komunikacijos? Tokiais ir panašiais klausimais apsiribodavo domėjimasis Rytų Prūsijos ekonomika. Nekalbame, aišku, apie kokį nors ūkininkavimo ar gamybos organizavimo būdų ir metodų perėmimą ar kitas aukštas materijas. Tarybinės ekonominės sandaros viršenybė buvo ir taip savaime suprantama.

Kam rusams vokiečių istorija?

Vietoje pabaigos

Kada 1945 m. Potsdamo konferencijos sprendimu šiaurinė Rytų Prūsijos dalis buvo prijungta prie TSRS, naujiems krašto šeimininkams iškilo nelengvas uždavinys įsisavinti ir integruoti gana didelę teritoriją į Tarybų Sąjungos sudėtį. Atrodo, stalininis režimas tokio pobūdžio patirties turėjo. Prisiminkime vien tik 1939 m. Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos prijungimą, Pabaltijo valstybių aneksiją 1940 metais. Tačiau situacija Rytų Prūsijoje iš principo buvo kitokio pobūdžio. Pirma, skirtingai nei minėtos teritorijos, taip pat ir Lenkijai atitekusios Varmija bei Mozūrija, Rytų Prūsija niekuomet nėra buvusi Rusijos valstybės dalis. Trumpalaikis Jelizavetos valdymas Septynerių metų karo laikotarpiu čia gali būti minimas tik kaip

¹⁷⁸ GARF, f. 374, ap. 2, b. 173, l. 59–61 apv.

¹⁷⁹ GAKO, f. 297, ap. 1, b. 4, l. 30–36.

¹⁸⁰ Ibid., l. 46–47.

¹⁸¹ Tarp kitko, pagrindinė rekomendacija buvo *likviduoti vienkietų sistemą* (Ibid., f. 183, ap. 5, b. 84, l. 9–10).

¹⁸² Plg.: Ibid., f. 293, ap. 11, b. 1; *Восточная Пруссия глазами советских переселенцев. Первые годы Калининградской области в воспоминаниях и документах*. СПб., 2002, c. 114–123 ir kt. (Knygos autorių kolektyvas: S. P. Galcova, A. N. Gedima, J. V. Kostiašovas ir kt.).

istorinis kazusas. Antra, Rytų Prūsija buvo kitokio civilizacijos tipo šalis. Tai buvo Vakarų gabalėlis, svetimkūnis Rytų Europos apsuptyje. Trečia, didelę reikšmę turėjo TSRS ir Vokietijos socialinių-ekonominių sistemų skirtumai. Ketvirta, komunizmas čia turėjo kurti ne atversti į naują tikėjimą gyventojai, kurių laukė deportacija, o masiškai apgyvendinę kraštą naujakuriai, tarybiniai piliečiai. Ir galiausiai, penkta, Rytų Prūsija tapo Tarybų Sąjungos „karo grobiu“, iškovotu *mirtiname susirėmime su baisiu priešu*.

Iš pat pradžių būtent pastaroji aplinkybė suvaidino lemiamą vaidmenį formuojant požiūrį į prijungtą kraštą. Iš tikrųjų valdžia beveik neturėjo iš ko rinktis. Tiek valdžios, tiek ir visų tarybinių žmonių psichologinė būsena ką tik pasibaigus karui buvo tokia, kad netgi užuomina apie būtinybę išsaugoti ar pagausinti rytprūsietiškas tradicijas, pasirūpinti vokiškų paminklų istorija ir kultūra buvo suvokiami kaip erezija, jeigu ne tiesiog išdavyste vokiškojo nacizmo milijoninių aukų atžvilgiu.

Tokios nuotaikos ir jas atitinkanti valdžios politika buvo, regis, natūrali, neišvengiama ir vienintelė įmanoma reakcija į tragiškus 1941–1945 m. įvykius. Kitas klausimas, kiek tokia politika buvo perspektyvi? Ar tiko ja vadovautis ilgus metus ir dešimtmečius? Ar buvo joje nors koks racionalus turinys? Pagaliau kodėl net emocijoms ataušus ir karui pradėjus pasimiršti pirmykštis kursas vis tebesitęsė?

Kyla ir dar vienas principinis klausimas: ar apskritai partijos ir tarybinės valstybės politika Rytų Prūsijos istorinio kultūros paveldo atžvilgiu buvo kokios nors analizės rezultatas, diskusijų valdymo struktūrose padarinys ar nebent greitosiomis suręsta koncepcija? Be abejo, ne. Tarp 5-ojo dešimtmečio antrosios pusės ir 6-ojo dešimtmečio pirmosios pusės tūkstančių dokumentų nerasta nė vieno, kuris atskleistų valdžios susirūpinimą šiais klausimais. Vadovai tiek Maskvoje, tiek ir Kaliningrade visiškai nuoširdžiai tikėjo, kad pakanka žmonėms duoti kokį nors būstą, darbą, nedideles nuolaidas – ir persikėlėlių adaptacijos klausimas išsispręs. Šitoks įsitikinimas buvo kraujyje tarybinių komunistų, kuriems ne pirmą kartą teko pradėti istoriją nuo nulio ir kuriems masinės perkeldinimo akcijos nuo kolektyvizacijos laikų buvo įprastas reikalas.

Bolševikai, savo namuose susprogdinę ir nualinę tūkstančius šventyklų, nuvertę nuo pjedestalų daugybę paminklų, perpardavinėję meno šedevrus iš žinomiausių šalies muziejų, sunaikinę rusų inteligentijos žiedą, nubraukę savo pačių istoriją iki 1917 metų, – argi *tokiems* bolševikams galėjo rūpėti kažkoks teutonų ordinas, vokiškos kirchės ar prūsų kapai?

Ir vis dėlto valdžiai tekdavo duoti kai kuriuos paaiškinimus. Natūralus žmonių domėjimasis savo gyvenamąja aplinka reikalavo būti bent minimaliai patenkintas. Taip pasaulį išvydo ikikarinės krašto istorijos surogatas, kuriame tiesa buvo sumišusi su svaičiojimais, vieni įvykiai, dažnai antraeiliai, įgijo epochinį statusą, kiti, iš tikrųjų reikšmingi, buvo užtušuoti. Kartu valstybė ir jos propagandos institutai vadovavosi, atrodė, kilniu tikslu: tokiu būdu ji vylėsi palengvinti persikėlėlių adaptaciją neįprastoje istorinėje-kultūrinėje terpėje.

Valdžios veiksmai ta kryptimi nebuvo nei apgalvoti, nei organizuoti. Veikiau jie buvo paprasčiausia reakcija į besireiškiantį visuomeninį poreikį. Be to, kylančių problemų sudėtingumas skatino režimo atstovų mintį apskritai vieną kartą ir visiems laikams *užbaigti vokišką temą*. Totalinis praeities uždraudimas buvo geras tuo, kad nereikalavo nei valstybinių ar partinių valdininkų išsimokslinimo, nei kultūrinio raštingumo, nei užsienio kalbų mokėjimo, nei intelektualinių pastangų – visos tos savybės buvo didžiausias stalininių kadro deficitas.

Padėtį komplikavo ir tai, kad naujojo krašto įsisavinimas vyko šaltojo karo metu, Tarybų Sąjungai aštriai konfrontuojant su Vakarais, vykstant masinėms kovoms su kosmopolitizmu ir su „keliaklupsčiavimu“ užsienio kampanijoms. Pasienio srityje, kuri tapo kariniu valstybės forpostu Vakaruose, visos tos tendencijos privalėjo reikštis ypač stipriai ir negalėjo nesitransformuoti į priešpriešą *vokiškumui*, į kovą už *prūsiškosios dvasios išvayrą*.

Vokiško istorinio kultūros paveldo nepriėmė ne tik valdžia, bet ir didesnė naujakurių dalis, ir tai tapo tam tikros kultūrinės konfrontacijos pasekme. Būtina atsižvelgti į tai, kad buvusios Rytų Prūsijos apgyvendinimas vyko ne sąskaita kaimyninių Pabaltijo teritorijų gyventojų, kurių gyvenimo būdas, darbas, kultūrinės tradicijos tam tikra prasme buvo bendros visam Baltijos jūros regionui, – pagrindinis Kaliningrado srities gyventojų šaltinis buvo Rusijos provincija. Prieš persikėlėlių iš Riazanės, Tambovo, Oriolo, Jaroslavlį, Viatkos ir Kostromos, iš rusiškosios Šiaurės ir iš Pamaskvės akis atsivėrus daiktiniam Rytų Prūsijos pasauliui, rankomis sukurtam landšaftui, visa nauja gyvenamoji aplinka buvo svetima ir gana nesvetinga. Padėtį sunkino ir rusiškojo nacionalinio charakterio savybė – nepasitikėjimas ir atmetimas visko, kas užsienietiška¹⁸³.

Pagaliau svarbu buvo ir tai, kad atvykusius į buvusią vokišką provinciją tarybinius žmones jau gerokai buvo permales bolševikinis režimas. Pilietinis karas, kolektyvizacija, 4–5-ojo dešimtmečių represijos, totalinė politinė bei ideologinė kontrolė ir nenutrūkstantis propagandinis zombinimas – visa tai sutvėrė *sovietinio žmogaus* fenomeną. Tai buvo žmogus, iš kurio prievarta atėmė tikėjimą Dievu, kurį nutolino nuo amžiais susiklosčiusių nacionalinių tradicijų, daugeliu atžvilgių atėmė etnografinį savitumą¹⁸⁴. Čia, svetimoje vokiečių žemėje, atplėšti nuo savo *mažosios tėvynės*, persikėlėliai greitėjančiu tempu prarado tautinio savitumo ir etnokultūrinių bei regioninių skirtumų likučius.

Taip pokario metais Kaliningrado sritis – šiaurinė buvusios Rytų Prūsijos dalis – tapo aštraus konflikto arena, kurioje susidūrė dvi prieštaraujančios viena kitai jėgos. Po karo veiksmų išlikusios materialinės ir kultūrinės Rytų Prūsijos vertybės ir iš dalies patys jos gyventojai (iki jų deportacijos į Vokietiją) buvo tarsi pasyvioji konflikto pusė. Aktyviają pusę sudarė naujakuriai, tarp kurių (tiek valdžios, tiek žmonių prasme) egzistavo principinis sutarimas dėl atitekusio jiems vokiškojo paveldo *įsisavinimo* būdų ir metodų. Aštri konfrontacija reišėsi tuo, kad aprašomas konfliktas buvo sudėtingo pobūdžio, jame galima išskirti net tris lygmenis: socialinį-psichologinį, politinį-ideologinį ir kultūrinį-civilizacinį.

Toks įspūdingas derinys, regis, pasmerkė rytprūsietiško paveldo likučius visiškai sunaikinimui. Tačiau taip neįvyko. Generalinei linijai įgyvendinti kelią pastojo paprasti, nesantys valdžioje žmonės, visų pirma – rusų inteligentijos atstovai. Tarp jų atsidūrė nežinomas kaliningradietis, pasislėpęs po V. V. Liubimovo pseudonimu, mokytojas Prochorechinas, pedagoginio instituto dėstytoja A. V. Melnikova, muziejaus darbuotojai I. G. Kovtunas, I. P. Kolganovas ir, be abejo, daugelis kitų kaliningradiečių, kurių vardų mes galbūt nesužinosime, bet kurie nuoširdžiai pamilo šią žemę, troško geriau ją pažinti ir siekė padėti savo žemiečiams naujoje žemėje rasti savo antrąją tėvynę.

Gali būti, kad tie žmonės niekuomet tiesiogiai ir nekėlė sau sakralinio klausimo, – o kodėl iš tikrųjų rusų žmogui [reikalinga] vokiška istorija su visomis jos pilimis, kirchėmis ir paminklais? Bet jie puikiai suprato, kad istorinės atminties stoka nutraukia žmogaus ryšį su ta žeme, kurioje jis gyvena ir, kas be ko, daro neįmanomą bet kokios socialinės veiklos įprasminimą.

Vertė A. L. Arbušauskaitė

¹⁸³ Garsusis Sidabrinio amžiaus dailininkas Aleksandras Benua, aprašydamas savo kelionę po Rytų Prūsiją 1896 metais, šitaip apibūdina reakciją savo tautiečio, kirtus Vokietijos sieną: „Netgi būdamas visiškai nemokša, jis jau nuo lopšio niekina viską „kas vokiška“, viską „kas nerusiška“, jis viską geriau žino ir dėl to mokyti nenori (БЕНУА, А. Мои воспоминания. М., 1982, кн. 4–5, с. 109). Išsamiau apie tai žr.: КОСТЯШОВ, Ю. В. Восточная Пруссия глазами русских путешественников. In *Вестник Калининградского государственного университета*, 2000, с. 60-67.

¹⁸⁴ Apie tai žr.: КОСТЯШОВ, Ю. В. О национальной структуре, этнографических особенностях и социокультурной адаптации советских переселенцев в Калининградской области (1945-1950). In *Национальные отношения в новое и новейшее время: теория и практика*. Калининград, 2000, с. 66-79.

Literatūra

- HOPPE, Bert. *Auf den Trümmern von Königsberg*. Kaliningrad 1946-1970. München, 2000. (*Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 80.)
- MATTES, Eckart. Verbotene Erinnerung Die Wiederentdeckung der ostpreussischen Geschichte und regionales Bewusstsein im Gebiet Kaliningrad (1945-2001). In *Osteuropa Zeitschrift für Gegenwartsfragen*, 2001, Nr. 11–12.
- БЕНУА, А. *Мои воспоминания*. Москва, 1982, кн. 4-5.
- Восточная Пруссия глазами советских переселенцев. Первые годы Калининградской области в воспоминаниях и документах*. СПб., 2002.
- ГАУЗЕ, Ф. *Кенигсберг в Пруссии. История одного европейского города*. Реклингхаузен, 1994.
- ГРИЦАЕНКО, В. А. О сохранении могилы И. Канта. In *Балтийский альманах*. Калининград, 2002, Вып. 2, с. 9-10. Из документов архива УВД. In *Калининградские архивы*. Калининград, 1998, Вып. 1, с. 79-89.
- КОСТЯШОВ, Юрий В. Восточная Пруссия глазами русских путешественников. In *Вестник Калининградского государственного университета*, 2000, с. 60-67.
- КОСТЯШОВ, Юрий В. О национальной структуре, этнографических особенностях и социокультурной адаптации советских переселенцев в Калининградскую область (1945-1950). In *Национальные отношения в новое и новейшее время: теория и практика*. Калининград, 2000, с. 66-79.
- КОСТЯШОВ, Юрий В. Секретные документы отдела спецпоселений МВД СССР о заселении Калининградской области в 1946 г. In *Проблемы источниковедения и историографии*. Калининград, 1999, с. 64-67.
- КРИВОРУЦКАЯ, И. Е. Кампания переименований 1946-1947 годов. In *Калининградские архивы*. Калининград, 1998, Вып. 1, с. 90-106.
- ПРОШИНА, Т. А. О митингах трудящихся по случаю переименования Кенигсберга: Из документов ЦХИДНИКО. In *Калининградские архивы*. Калининград, 1998, Вып. 1, с. 107-110.
- Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Москва, Т. 2.
- СУВОРОВ, В. С. Древняя история края в исследованиях 1940-1960 годов. In *Калининградские архивы*. Калининград, 1998, Вып. 1, с. 116-117.

Šis straipsnis parengtas kaip dalis tarptautinių visuomenės mokslų tyrimo, remiant JAV perspektyvių Rusijos tyrimų Kenano institutui, Rusijos Federacijos švietimo ministerijai, Karnegio korporacijai (Niujorkas, JAV), taip pat Dž. ir K. Mac Arturų fondui (JAV) ir G. Soroso Laisvosios visuomenės fondui.

REMOVAL OF THE PRUSSIAN SPIRIT

How the historical consciousness of the population of the Kaliningrad region was formed in the post-war years

Yury Kostyashov

Summary

The article is based on documents from “top secret” files in the Russian central and local archives, closed to researchers until recently. It covers different aspects of the attitude of the Soviet people to East Prussia’s historical and cultural heritage, their social and cultural adaptation; the formation of the historical consciousness of inhabitants of the Kaliningrad region; ideological work and a cultural policy in the post-war years. The attitude of the Soviet settlers to the German culture and traditions in the 1940-50s was determined by the following major factors: national stereotypes that dominated the perception and attitude of Russians to foreigners in general, and Germans in particular; the psychological state of the Soviet people caused by feelings, experiences and moods at the end of the war; purposeful propaganda of the Communist Party and Soviet institutions, edu-

cational cultural organizations and the official mass media, ideological campaigns in the second half of 1940s; contacts and interactions of the Soviet settlers with the native inhabitants of East Prussia. The author is convinced, that the source of the economic, political and social problems that affected all the following years are to be found in that first decade of the existence of the Kaliningrad region.